

**A TISZÁNTÚL A KÁRPÁT-MEDENCE 10–17. SZÁZADI REGIONÁLIS
TAGOLÓDÁSÁBAN**

Doktori (PhD) értekezés tézisei

**THE TRANSTISZA REGION WITHIN THE REGIONAL DIVISION OF
THE CARPATHIAN BASIN IN THE 10th–17th CENTURY**

PhD Thesis

Csüllög Gábor

**Debreceni Egyetem
Debrecen, 2006**

I. BEVEZETÉS

A honfoglalás és a hódoltság közötti korszakban alakult ki a Kárpát-medence középkorra jellemző területi működése. A korszak Kárpát-medencéhez kötődő bonyolult térfolyamatait és azok eredményei feltételezik a tudatos térbeli építkezést, és a hozzá tartozó ismeretanyagot, valamint az erre alkalmas, térben aktív társadalmi szerveződési formákat. Ezek meglétére az írásos források – funkciójuk miatt – csak közvetve utalnak, mivel nem a folyamatok magyarázatához, hanem az eredményekhez és azok újabb és újabb politikai legalizálásához kötődnek. Ezért maga a "lenyomat", a majd ezer évig működő területi rendszer az a forrás, amelynek több oldalú földrajzi értelmezésével rekonstruálhatóvá válik a térbeli építkezés folyamata és a különböző téregységek szerepe. A földrajzi összetevők sok, a történeti folyamatban elfedett összefüggést tárhatnak fel, még akkor is, ha a 16–17. századtól a külső térségek felől erősebben érvényesülő hatások a térbeli szerveződés súlypontjait részben módosították.

II. CÉLKITŰZÉSEK, ELŐZMÉNYEK

A disszertáció célja, hogy megfogalmazza a Kárpát-medencében lezajló területi szerveződés regionális törvényszerűségeit, és bemutassa a területi kutatások előterébe kerülő régiószerveződés történeti gyökereit, valamint, hogy választ adjon az alábbi kérdésre: milyen mértékben mutatható ki a Magyar Királyság térbeli megjelenésében és működésében a földrajzi tényezők felismerése és felhasználása. A feldolgozás alapvető koncepciója, hogy a lehatárolt problémakört modellszerű megfogalmazásban tárgyalja, alkalmazva a társadalomföldrajz, a szociálgeográfia és a regionális tudomány, történeti földrajzétól részben eltérő jellegű fogalmi rendszerét és kategóriáit – regionalizmus, regionalizáció, földrajzi erőterek, a térhasznosítás aktivitási térszínei, áramlási irányok és pályák stb. –, mind a nagytérégi összefüggésekben, mind pedig a regionális téregységek vizsgálatában. Ehhez kiemeli egy, a felépítésében az egész nagytérégi térstruktúra jellemzőit és összetettségét jól megjelenítő régiót, a Tiszántúlt. A feldolgozáshoz alkalmazott elsődleges szempont volt a regionális összefüggéseknek a Kárpát-medence történeti földrajzi oktatásában is felhasználható, rendszerező értelmezése.

III. KUTATÁSI MÓDSZEREK

Az alkalmazott módszerek a téma összetettségéhez és a vizsgálati célhoz igazodnak.

- az írott források (oklevelek, oklevéltárak) és a régészeti topográfiák névadatainak földrajzi szempontú gyűjtése és rendszerezése – adatbázis készítés
- a különböző földrajzi tudományágak és a történelem, régészet szakirodalmi megállapításainak összevetése az adatbázissal a fenti szempontok alapján
- az összevetésből feltárt összefüggések társadalomföldrajzi kategóriák szerinti rendszerezése és a történeti megjelenéshez kötődő kategóriák megfogalmazása
- a kategóriák területi érvényesülésének elemzése és az erre épülő tipizálás
- a kategóriákhoz és típusokhoz kialakított, a téma megfelelő részleteit bemutató tematikus térképi ábrázolások és térszerkezeti modellek készítése
- a vizsgált időszak területi folyamatait megfogalmazó szintézis elkészítése

Mindez azzal a céllal történt, hogy mind a publikációs, mind az oktatási bemutatásban egységes kategóriákra és feldolgozási módra épülő, a szöveges elemzéssel egyenértékű ábrázolási formát alakítson ki, mely a számítógépes adatbázissal együtt folyamatosan bővíthető és segítheti a témakör különböző területeinek és részleteinek további feldolgozását.

IV. TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK

Tudományos eredményeimben alapvetően a korszakra vonatkozó térszerkezeti elemek értelmezése, a szerkezeti összefüggések feltárása, a különböző szintű regionális téregységek lehatárolása és jellemzése, valamint a térszerkezet történeti folyamatokkal összefüggő változása fogalmazódik meg. Az új tudományos eredmények fontos részét képezi olyan kategóriák megfogalmazása és magyarázata, mint az elsődleges és másodlagos természeti térosztás, aktivitási térszínek, folyó-, település-, vár- és erdő-térszín, passzív és aktív térállapot, nagymedencei térszerkezet, kettős területfoglalási struktúra. A fentiekkel összefüggésben megállapításaimat az összegző bemutatáshoz 17 tézispontban foglaltam össze.

1. A regionalitás, regionalizmus és a regionalizáció folyamatainak együttes érvényesülése

A helyi társadalmak térhasznosítással összefüggő területi tagolódásának formái az eltérő nagyságrendű és funkciójú, többségében nem jogi rögzítésű, regionális téregységek rendszerét adják. A történeti tájak, etnikai szállásterületek, nyelvi, gazdálkodási, földrajzi (történeti) régiók stb. a földrajzi és szerveződési összefüggések által kialakított működési téregységeket alkotnak, amelyeket hosszan érvényesülő társadalmi –gazdasági - kulturális tényezők működtetnek.

Rájuk épülnek az európai feudális államok germán/latin mintáját felhasználó regionalizációs téregységek, a jogi szabályozású, politikai-közigazgatási kategóriaként megjelenő királyi és nemesi vármegyék, egyházmegyék és egyéb, gyakrabban változó politikai nagytér-egységek (politikai régiók) mint szervezési téregységek.

2. A regionalitás és a regionalizmus erőterei

A különböző földrajzi térszíneken nem egyszerű letelepedés zajlik, hanem az eltérő társadalmi funkciók (földhasznosítási, településszervezési, útvonal kialakítási, hadszervezési, közigazgatási-politikai, egyházi) térhasznosítási formáinak egymásba épülő rögzülése. Az így kialakult térállapot a társadalom szervezettségének, állami kiépítettségének, gazdasági és politikai céljainak térbeli dinamikájával összefüggésben folyamatosan változik. A társadalom oldaláról kifejeződő aktivitás a földrajzi felépítés és az állami-társadalmi célok függvényében a tér különböző pontjain eltérő mértékben és irányban jelenik meg, vagyis a különböző térhelyek eltérő aktivitási jellemzőkkel rendelkeznek. Az aktivitás kiindulópontjait a térbeli pontok közötti érintkezés és azok irányainak térbeli rangsora adja. Társadalomföldrajzi megközelítésben a regionális folyamatok három meghatározó összetevő: a földrajzi környezet, a társadalom funkcionális megjelenése és a kettő viszonyából megjelenített társadalmi tér tagolódási jellemzőinek és összefüggéseinek feltárásával értelmezhetőek.

3. A földrajzi erőter

A társadalom számára használatba vehető természeti térelemek jellege és aránya, az általuk kialakított földrajzi térszínek nagytérsegen belüli területi elrendeződése adja a földrajzi erőteret. A nagydomborzati egységek medence helyzetű elkülönülésének és vízhálózati

összefűzésének nagy szerepe van a földrajzi egység megteremtésében, amelyben az erőtéri jellemzőket a tagoltsági összefüggésekre épülő természeti térosztás alakítja ki:

- A nagytérsegi felszínek további tagolásában **elsődleges** térosztási tényező a **domborzat** és a **vízhálózat** kapcsolatát kifejező **völgyi tagoltság**. Ez a tényező a magasra kiemelt szinteknél a legkarakteresebb megjelenésű, itt a szintmagasságtól és a felépítő kőzet típusától függően alakulnak ki laposabb tagolatlan völgyhálózat nélküli tetőfelszínek és jelentős relatív szintkülönbségű, erősen tagolt felszínek. Itt a kiemeltség – és az erőteljes lejtés miatt – a kiegészítő tényezők (gyenge és pusztuló talajok, homogén növényzeti borítottság) sem ellensúlyozzák a túl erőteljes és szélsőséges méretű völgyssűrűségi tagoltság megtelepedéshez kedvezőtlen mértékét.
- Ezzel ellentétesen az alacsony szintmagasságú térszíneknél a szintkülönbségek kis mértéke miatt az elsődleges térosztás háttérbe szorul, a vízhálózati tényezők túlsúlya miatt magas a medersűrűség és jelentősek a medreken kívüli, változó kiterjedésű vízfelszínek. Ezért **másodlagos térosztási tényezőként** a vízrajzi állapot, és a hozzá igazodó talaj és növényzeti eloszlás, mint **borítottsági tagoltság** jelenik meg.

A domborzati (völgyi) és borítottsági tagoltság egymással összefüggő változó térszíni megjelenése adja a természeti térosztás sajátos dinamikáját. A társadalom térhasznosítása számára a köztes, kiegyenlítő, de változatos természeti térosztást kialakító értékek a kedvezőek, ahol a térosztási karakter bizonyos irányokba fókuszálja és differenciálja a térhasznosítást, ugyanakkor nem zárja el a térbeli érintkezések kiépítésékiépítésének lehetőségét.

4. Az aktivitási erőter

A tagoltsági tényezők által teremtett természeti térosztásnak mint a megtelepedési, gazdálkodási, közlekedési stb. tevékenységek természeti előfeltételének a társadalom céljától és szerveződési állapotától függő felhasználása alakítja ki az aktív térhelyeket. Ezeket alapvető formában a társadalom területi rögzülését kifejező társadalmi térelemek jelenítik meg.

- A térhelyek különböző szintű társadalmi aktivizálásából kialakuló településhelyek a térosztási jelleg által behatárolt hasznosítási formáktól függően változatos, a regionális működésben meghatározó típusokra tagolódnak.
- A településhelyek tagoltsági tájtípusok szerinti elhelyezkedése a népesség és települések különböző területi sűrűségéhez vezet. Ennek alapján a Kárpát-medencében különböző társadalmi aktivitású földrajzi térségek jönnek létre. Ezek a dominánsabb térhasznosítási funkciók alapján **folyó-, település-, vár- és erdő-térszínként** különíthetők el.
- Az aktivitási térszíneken a térhasznosítás jellegétől, intenzitásától és a településsűrűség mértékétől függően domináns térbeli kapcsolódási irányok

jönnek létre. A különböző településsűrűségi állapotok egyben a térszínekre jellemző, és egymástól eltérő intenzitású regionális érintkezési formákat alakítanak ki.

5. Az áramlási erőter

A növekvő település és népességszám intenzív dinamikát hoz létre az érintkezésekben. Erőteljesebbé válnak a társadalom differenciálódásával összefüggő államszerveződési folyamatok, pl. a nemesi vármegyék kialakulása, a nagybirtokok szerveződése, a különböző város típusok megjelenése, a betelepítések, az új területek benépesítése, a kamarai igazgatás kialakulása, a területi munkamegosztás és a kereskedelem kiteljesedése stb.

A helyi és nagytérégi formában egyszerre működő folyamatrendszer jelentős térbeli mozgásokat működtet, amelyeknek két meghatározó formája az áramlás és a terjedés. Ezekben a népesség, a javak és áruk, a kulturális és vallási formák, valamint a társadalmi viszonyokat meghatározó jogi és törvényi elemek, más oldalról pedig katonai tevékenységek, járványok térbeli helyváltoztatása a meghatározó tényező. A mozgásokat az elemek térbeli képződésének és felhalmozódásának eltérő mértéke generálja.

- A felhalmozó településhelyek felé mutató domináns érintkezési irányok térszervező áramlási irányokként aktivizálódnak. Legkorábban és legerőteljesebben a belső hegységperem kedvező térosztási, heglábi és magasabb térszínű hordalékkúpi érintkezési vonalában alakulnak ki határozott áramlási irányok.
- Az áramlási irányok összegződéséből több, a térfolyamatok szerveződésében meghatározó és a települések szerveződésére visszaható **érintkezési zóna** alakult ki. Az állami szerveződéshez tartozó katonai, politikai, közigazgatási és egyházi szervezések igen gyorsan megjelennek a völgykapui érintkezési zóna irányokat összegző és felhalmozó térpontjain, és minden térszínre kiható **központihelyeket** alakítanak ki. A korai, államszervező történeti időszakban a központihelyek még nem egy települést (várost) jelentenek, hanem különböző funkciójú települések összefüggő, de funkcionálisan osztott térségét – politikai, katonai, egyházi, kereskedelmi, földbirtok központok –, amelyekhez igazából csak a 13–14. századokra kötődik határozott városi szerepkör.
- A központokat kialakító történeti és belső erőterű hatásfolyamatok térbeli érintkezésében működő közvetítések és térbeli mozgások összekapcsolódása különböző **terjedési és diffúziós pályákat, egyben a területi tagolódásban meghatározó térszerkezeti vonalakat** jelenít meg:
 - a) A nagytérégi sűrűségi zónákat és azok centrumhelyeit egymással és a külső centrumokkal összekötő teljes mozgásrendszeri funkciójú zónák és **országos térszerkezeti vonalak**, röviden: **térpályák** egyszerre gazdasági erő- vagy vásárvonalak – kedvező termőterületek által meghatározott letelepülési zónák, mozgásrendszeri és kereskedelmi útvonalak – valamint a politikai/hatalmi funkciók térhelyeinek koncentrációs területei. Az **északi térpálya** a Kárpátok keleti előterén és az Alpok északi peremén működő külső hatóterű centrumok közötti közvetítővonal. A Kárpát-medencén belül a **Felső - Tisza-vidék** az első gyűjtő centrum, innen tovább, kettős (belső és külső) vonalban tart az északi-középhegységi előterén, majd az Ipoly, a Garam, a Nyitra és a Vág

völgykapuin keresztül húzódó 30-40 km-es sávban. Ehhez a térpályához szerveződik a nagytérség legtöbb meghatározó politikai központja (Esztergom, Visegrád, Buda, Pozsony). A **keleti-térpálya** a külső kárpáti hatótértől a Felső-Tiszavidék – Erdélyi-középhegység – Déli-kárpátok hegylábi előtereinek vonalában a tiszai mellékfolyók Szamos, Kraszna, Körösök, Maros, Temes völgykapuiban szerveződött központokon keresztül, a Morava torkolatig a nyugati (Szlavónia felé) és keleti (Bizánc felé) kapcsoló balkáni kapukig tartó sáv.

A belső térpályák kapcsolódnak az észak–balkáni és észak-italiai térség centrumait (Vidin, Nándorfehérvár, Pétervárad, Valkóvár, Pozsegavár, Zágráb) összekapcsoló, részben külső, az Al-Duna – Száva-Dráva köz vonalát követő **déli térpályához**. Erre a vonalra érkeznek a Szávába és a Dunába déli irányból ömlő folyók völgyein keresztül az igen bonyolult észak-balkáni erőhatások, és bár ezek szerveződése kívül esik a Kárpát-medencén, közvetítő hatásuk mindig is jelentős volt.

b) Térpálya helyzetűek, de annál szűkebb funkciókkal rendelkeznek a két régió belső rendszerét működtető **szervező vonalak**: Erdélyben a hegyvidékek és a medence- dombságok érintkezési vonalában létrejött centrumhelyeket (Kolozsvár, Dés, Beszterce, Udvarhely, Brassó, Fogaras, Szeben, Gyulafehérvár, Torda) összekötő sáv.

Kevésbé összefüggően épült ki a Nyugat-Dunántúlon az észak-italiai és a déli térpálya

hatásrendszerének találkozási térségét az északi térpályával összekötő kettős sáv. Egyik vonala az alpi előtér centrumhelyeit a Bécsi-medencével, míg a másik a Dunántúli-középhegység előtereiben kialakult centrumhelyeket Budával összekapcsoló vonal.

c) A térpályák centrumhelyeiből kiinduló **közvetítő vonalak**. A különböző régiók belső szerveződését és tagolódását kialakító mozgásrendszeri vonalak döntően a térpályákra rávezető folyókhoz (Vág, Garam, Ipoly, Sajó, Hernád, Tapolc, Szamos, Körösök, Maros, Temes) szerveződnek.

d) Köztes és passzív térségen áthaladó **térpályákat összekötő vonalak**. Az aktív térségek között, távolság csökkentési funkciókkal működő hadi, szállító, stb. útvonalak. Részben a Duna ártéri peremei mentén a Délvidékről Buda és Pest irányába, részben a Duna és a Tisza között Erdélyből Pest irányába alakultak ki.

6. Térállapotok

Az érintkezések eltérő mértékű kiépülése és dinamikája a regionális szerveződést meghatározó, egymást kiegészítő **téraktivitási állapotokat** hoz létre: **nyílt és irányított érintkezési szerkezetű aktív**, valamint az **érintkezésekben gyenge passzív** térségek szerveződnek, amelyek területi megjelenése és aránya a történeti és gazdasági folyamatokkal összefüggésben folyamatosan változik. A téráramlások aktív térállapothoz kapcsolódó erőteljes intenzitása és sűrűsödése a nagytérség **centrumtérségeit** szervezi meg. Az áramlások passzív térállapotra jellemző gyenge megjelenése a centrumtérségek körül eltérő jellegű **periféria térségeket** alakít ki: A *település-térszín* térpályáktól távoli vizekkel közbezárt passzív térszínei (Duna-Tisza köze, Körös-Maros köze) és a *folyó-térszín* mint hatásokat befogadó, elnyelő **előtér**, míg az *erdő-térszín* mint az

erőforrásokat bővítő, a funkcionális és területi terjeszkedésre lehetőségeket adó, áramlásokat fókuszáló, elzáró **háttér** jelenik meg.

7. A Kárpát–medence nagymedencei térszerkezete

Az erőtéri összefüggések alapján a Magyar Királyság nem a Kárpát–medence természeti nagytájaihoz, vagy egy központi térség köré mereven szervezett egyszerű struktúra, hanem a regionális folyamatok által a térszerkezeti vonalakhoz régióként szerveződő aktív centrumtérségek és passzív előtér – háttér térségek összefüggő rendszere.

Az egymással összefüggő regionális összetevők (aktivitási térszínnek, térállapotok, centrum-, háttér- és előtér-térségek, centrumhelyek, áramlási pályák) nagytérségi elrendeződése a térpályák – vásárvonalak bizonyos szakaszaihoz kötődő, hasonló felépítésű és működésű, de a szerveződési irányokban és bizonyos energiákban (korábbi térstruktúra, külső centrumok, külső határok) eltérő jellegű téregységeket alakítanak ki, amelyek térkapcsolati régiókként értelmezhetők. Az eltérő térhasznosítású *elő- és hátterek* centrumtérségekhez szerveződése *megjeleníti a Kárpát–medence földrajzi munkamegosztásának modelljét*.

A nagytérség régiókra tagolódásának földrajzi törvényszerűségei – az arányok és a szerepek módosulása mellett – alapvetően nem változnak az egységes terműködés érvényesüléséig, vagyis a 20. század elejéig. A regionális folyamatok alapján a vizsgált korszakra vonatkozóan 10 földrajzi régió különíthető el, amelyeket felépítésük összetettsége alapján teljes, illetve hiányos szerkezetű régiókra csoportosíthatunk. A centrumtérségek elhelyezkedése és a térpályafutások sajátossága következtében kialakulnak olyan belső perifériák, ahol a régióképző elemek hiányosságai és a szervezővonalaktól való távolság miatt, még az átlagos település-térszíni jellemzők mellett sincsenek megfelelő térenergiák. Ezeket alacsony településsűrűség és a központok hiánya jellemzi. A sokáig passzív területek egyszerre több régióhoz is kapcsolódhatnak, és azok gyenge átfedési területei is lehetnek. Két meghatározó, és a 16. századra a régiószerveződésben feloldódó, köztes térség jelenik meg ebben az időszakban. Az alföldi köztes térség a Dunántúl mezőföldi részén és a Duna–Tisza-közén, 7 régió között elhelyezkedve jelenik meg. A hegyvidéki pedig az ÉNy-i Kárpátok területén, a Tiszáninneri és Dunáninneri régiók között, a Vág és a Poprád folyók felső szakaszai mentén alakul ki.

8. A Tiszántúl mint térkapcsolati régió

A tiszai ártértől a magashegységi zónáig terjedő táji kapcsolódás igen nagy, egymást kiegészítő térhasznosítású területet köt össze, a Felső Tisza-vidéktől a Maros mentéig. A régió földrajzi sajátossága, hogy ott szinte a nagytérség összes tájtípusa megtalálható, az állandóan vízzel borított felszínektől, mocsaraktól a magashegységi zónáig, és magán viseli a Kárpát–medence legtöbb természetföldrajzi jellemzőjét. Ezek közül a legfontosabbak a medencejelleghez kapcsolódó domborzati és sűrű vízhálózati elrendeződés. Így a népesség itteni megtelepedése, térhasznosítása, munkamegosztása az egész Kárpát–medencére jellemző formában jeleníti meg a magyar állam középkori területi szerveződését.

A régió középvonalában északkelet – délnyugati irányú tengelyben igen karakteres település-térszín jelenik meg. Ennek a Tisza felé eső oldalán a folyómedrekkel és széles lapos völgyekkel-hátakkal tagolt, és a hegységből kifutó folyók által

közrefogott hordalékkúp síkságok magasabb felszínének tájain a kevésbé védett nyílt térállapot folyókhoz kötődő megtelepedései és halmazszerű érintkezései jellemzőek. A magasabb térszínnek felé eső oldalon a hegylábi felszínnek, dombvidékek, valamint a belső- és fél-medencék sűrű völgyhálózatú, irányított térállapotú felszínein a völgy-hát tagolódás váltakozásával kedvező kiterjedésű térhasznosítás (szántó és erdő), és védettebb településhelyzet a jellemző.

A Tisza felé tartó folyók háttér felé eső völgyeiben a fő- és mellékvölgyi településhelyek, míg a folyók széles kapuiban a völgykapu és lejtő településhelyek érintkezési zónája alakult ki. A Kárpát-medence egyik legsűrűbb és hosszabb távon rögzülő megtelepedési térségében többirányú közvetlen érintkezéssel rendelkező lánc- és fűtszerűen kapcsolódó völgyi településhely-csoportok sokasága helyezkedik el.

Az aktív zónától a Tisza felé csökkenő téraktivitású, alacsony helyzetű előtér található. A régió háttér-területe összetett megjelenésű és funkciójú, erős domborzati tagoltságú, sűrű völgyhálózatú és dominánsan erdő borítottságú középhegységi felszínekből áll.

A Tiszántúl egyedülálló jellegzetességét a többi régió között az adja, hogy erdő-térszíne mint háttér, nem külső térszínnek, hanem egy szomszédos régió felé képez természetes határt, ezzel az egyetlen teljes szerkezetű régió, amely nem érintkezik külső térségekkel. Ennek következménye, hogy a régió szervezésében meghatározó folyók (Szamos, Körösök, Maros és Temes) völgyei nem csak a hegységi térszíneket kapcsolják a régióhoz, hanem a szomszédos régió, Erdély felé is közvetítenek, ezért a háttérbe szövevényesen benyúló aktív térszínnek az alacsonyabb helyzetű erdő-térszín – más régióktól eltérően – már korábban aktivizálják. Ez nagymértékben meghatározza a Tiszántúl nagytérségi összekötő szerepét, amely leginkább az Erdély és a Felvidék közötti kapcsolatban jelenik meg.

9. A nagytérségi regionalizáció területegységei és a térkapcsolati régiók összefüggései a 10–17. században

A regionalitás és a regionalizáció szoros összefüggését és párhuzamosságát jól példázza a magyar államszervezés területi folyamata, amely alapvetően a regionalitás (és a regionalizmus) által kialakított működési téregységekre épített.

A kárpát-medencei erőtereket egységes állami területté szervező regionalizáció összetevői közül a legfontosabb folyamatok:

- korábbi térstruktúrák érvényesülése
- külső hatásirányok beépülése
- a társadalom térnyerési érdekeltsége és szervezési képessége
- az állami működés intézmény-rendszereinek területi elosztása
- a regionális működési struktúrák kiépülése
- a regionális struktúrákba beépülő szervezési területegységek kialakítása
- a területegységek térségi és szerveződési szintjeinek jogi rögzítése
- a szakrális egység folyamatos kinyilvánítása

10. A regionalizáció 10–15. századi összetevői és területi formái

Az alapszintet a több funkciót összegző és domináns szerepű vármegyék, valamint a mellettük megjelenő, tőlük független, speciális közigazgatási és gazdasági funkciókkal rendelkező téregységek: a királyi földek, a székely, szász és jász-kun székek, valamint a kiváltságolt királyi városok képviselik.

Eltérő szinten jelennek meg, időben változó súllyal, szerepkörrel a nagyobb kiterjedésű különuralki területek, tartományok, funkcionális téregységek, amelyek dinasztikus politikai, katonai, gazdasági célok és funkciók szerint szerveződtek. Szerepük a területi egység fennmaradásában legalább olyan fontos volt, mint a vármegyéké, bár magukban rejtették a szétdarabolódás veszélyét.

Valószínű, hogy a két szint létrehozása egyszerre és egymás mellett ment végbe, de a korai időszakban a nagyobb kiterjedésű téregységek a gyakoribbak, így a korai tartományok mellett nem csak a korai egyházmegyék nagy kiterjedésűek, de a királyi vármegyék egy része is az. A 12. századtól indul meg a kisebb téregységek kialakítása, vagyis a nagyobb egyházmegyék és vármegyék feldarabolása. A 14. századtól viszont a nagyobb téregységek kialakítása a megyékből építkezik, ilyenek például a kamarák és a 16. századi főkapitányságok. Továbbra is megmarad azonban a két területi egység szervezeti elkülönülése és térbeli szerepének eltérése.

11. A kettős területfoglalási elv

A területi uralom kifejezésére a folyók futása volt a legfontosabb regionalizációs megjelenítő és rögzítő eszköz, mivel a folyók mentén világosan lehetett követni a jelenlét kiterjedését és a hatalom érvényesítését, mégpedig határozott rendszer szerint.

Ebben kifejeződött az Árpád házi fejedelmek és Szent István központi térségének elhelyezkedése, és a Dunához kötődése, amellyel az ország hatalmi súlypontját a térség nyugati felére, a pannon – morva térség érintkezésére helyezték. Ez az a központi mag, amely köré a folyók futásának és hierarchiájának megfelelően kiépítik a korábbi felosztással szemben a korai állam területi struktúrájához vezető tagolási rendszert. Hatalmi perifériaként kezelik, de határozottan betagozzák a korai Erdélyt (amelyen ekkor a későbbinél sokkal nagyobb területet értettek, vagyis a Felső-Tisza-vidék jelentős részét is hozzátartozónak vették), ugyanígy a Temes vidékét, Somogyországot és a Dráva – Száva-közt – ahol a bolgár, morva, szláv jelenlét hatása erőteljes volt.

Pannónia végleges betagozásával alapvetően kettős területfoglalási struktúra mutatható ki a 10. században:

- A **pannóniai struktúra** elsősorban a késő római provinciák tagolódását követi a Dunántúlon, ahol a folyók közti teret a római utak tagolják kiindulásképpen hármassá, amit a korai egyházmegyék, de a korai vármegyék is jól mutatnak. Itt a jelentősebb központok a korábbi hatalmi struktúrákhoz kötődően, elsősorban az útvonalak mentén jöttek létre.
- A **medencei struktúra**, amely alapvetően a Duna és a Tisza mellékfolyói menti területfoglalásra épült, és több elkülönülő részből állt a Vághoz, Nyitrához, Garamhoz, Sajóhoz, Hernádhoz, Bodroghoz, Szamoshoz, Körösökhöz, Maroshoz és a Temeshez szerveződve. Ezeket egészítette ki az erdőntúli térség a Maros és a Szamos ide tartozó folyása mentén, valamint a folyóköz a Duna és a Tisza mentén.

12. A regionalitás folyamatával együtt formálódó regionalizációs téregységek a 11–13. században

- **A korai tartományok:** A részleges szerveződési önállóságot megjelenítő **Erdély** és **Szlavónia** fontos szerepet játszik a korai államiság területi megjelenésében. Ebben meghatározó a térségek medencén belüli különálló

helyzete és kiépítettsége, valamint a hosszabb ideje funkcionáló központjaik, mivel ezek vonzáskörzeteiben magasabb volt a szervezett népesség sűrűsége. Részben eltérő a fejedelmi és királyi öröklésrendhez kapcsolódó, a honfoglalás bonyolult uralmi összetettségét területi formában is kifejező **korai dukátusok (hercegségek)** szerepe.

Feltételezhető 10. századi előzményük is, mivel a korábbi kárpát-medencei hatalmi struktúrákkal és a regionalitással való összefüggésük több szempontból is kifejezhető. A három meghatározó dukátus – Bihar, Temes és Nyitra – korábbi hatalmi térstruktúrák központi térségeihez kapcsolódik, és ebből adódóan a nagytérség erőteljesebben népesedett és gazdaságilag fontos részeit jelenti. Közös sajátosságuk, hogy a később erőteljessé váló áramlási pályákon találhatók, mégpedig nagyon fontos stratégiai helyzetben, meghatározó útvonalak találkozásánál, ahol a központok egyrészt a folyókhoz kapcsolódva az erdő-térszínnek kijáratainál, a település-térszín peremének védettebb völgyeiben, másrészt a folyó-térszín szintén jól védett belsejében szerveződnek.

- **A korai egyházmegyék** Az egyházszerveződéshez kötődő területegységek kialakítása fontos lépés volt az európai struktúrába való beépülés folyamatában és ezzel együtt a keresztény fejedelmi és királyi főhatalom állandó megjelenítésében. E két ok erőteljesen indokolja ezek korai megszervezését. Területi kiterjedésükben, központjaik elhelyezkedésében megnyilvánult a teljes hatalmi terület lefedése, és a bizonytalan uralmú területek (Vág és Nyitra mente, Száva és Duna mente, Erdély) betagozása az egységes szakrális területiségbe. Nyilvánvaló, hogy a korai egyházmegyék az első jogilag alátámasztott új állami – királyi szerveződési téregységek, amelyekkel érvényes ellenvetések nélkül (érvénytelenek persze voltak, pl. Ajtony és Gyula) felül lehet írni a korábbi törzsi területiséget. A korai egyházmegyék elhelyezkedése és száma világosan mutatja a kárpát-medencei tértagolódáshoz igazodó területszervezés szempontjainak korai megjelenését a belső medenceperemre épülő Esztergomi, Egri, Bihari, Marosvári egyházmegyék, a folyóközi területekre szerveződő Váci és Kalocsai egyházmegyék, valamint a pannóniai tagolódást világosan mutató Győri, Veszprémi és Pécsi egyházmegyék kijelölésével. Látható, hogy az egyházmegyék kialakításában egyszerre jelenik meg a korábbi hatalmi struktúrák beépítése, a politikai, királyi hatalmi érdek érvényesítése és a nagymedencei térkapcsolatok korai szervezése. Nem véletlen tehát, hogy a korai, még nem osztódott egyházmegyék a nagymedencei regionális tagolódás alapvonásait mutatják már a 11. században. Különösen informatív az érseki és püspöki központok elhelyezkedése, mivel Doboka kivételével az ország belső területén találhatók, és mintegy szabálytalan gyűrűt alkotva egybefogják a különböző területfoglalási, és ekkor már államszervezési térségeket.
- **A korai vármegyék** kialakulása együtt ment végbe a királyi tisztségek megjelenését hozó társadalmi átalakulásokkal. Ez a téregységi forma nem a regionalitással szemben jelent meg, hanem annak működési elemeit szervezési elemekként a területiség jogi rendszerébe építette be. Ezt jelzi egyrészt, hogy a korai megyék magterületei a már aktív, és a folyamatosan

aktivizálódó áramlási vonalakhoz kapcsolódóan meghatározó érintkezési zónákban jöttek létre. A megyék területi megjelenése szorosan összefüggött a népesség letelepedési sűrűségével, a védhető és hasznosítható térségek kiterjedésével, a mozgási útvonalak vízhálózathoz kötődő elrendeződésével, a központ elérhetőségének mértékével.

A jogi rögzítésű téregységek megszervezése alapvetően a fő mozgási vonalak (későbbi térpályák) csomópontjaihoz és elágazásaihoz kapcsolódva, mindhárom funkcionális térszínre kiterjedt. A völgyi és folyóközi útvonalakhoz szerveződő megyék belső kitöltődését, azaz a települések rögzülését, számbeli növekedését, térhasznosításuk kiterjedését a nagybirtokrendszer és a telkes jobbágyság kialakulása gyorsította. Mindez a nemesi szerveződés kialakulásával, a közigazgatási és jogi rendszer differenciálódásával összefüggésben ment végbe, amely elősegítette az osztódásokat és az új megyék megjelenését.

13. A regionalizációs téregységek és a regionális térszerkezet összefüggése a 14. század elejétől a 16. század közepéig

A regionalitás rendszerét magukba foglaló megyék a térhasznosítás kiterjedésével, differenciálódásával párhuzamosan a 14–16. század gazdasági és társadalmi folyamatainak szervező tényezőivé válnak. Az ekkor (a jász, kun, szász és székely székek eltérő szerepű területeit kivéve) már összefüggő rendszert alkotó vármegyék a korszak végéig már csak kisebb változásokon mentek át. Magyarország 14-16. századi vármegyéi a regionalizmus összetevői és a régiókkal való összefüggés alapján jellegzetes csoportokra bonthatók:

- Teljes szerkezetű – aktív, elő- és háttérre épülő – térpályákhoz szerveződő 19 megye, ahol mindhárom térszín összefüggő, a település-térszínhez kapcsolódó térhasznosítása jellemző
- Folyó-térszín nélküli, más összefüggésekben az előző típus jellegzetességeit mutató, térpályákhoz szerveződik 3 dunáninneri megye
- Teljes szerkezetű, de nem térpályákhoz kapcsolódó 4 dunántúli megye
- Térpálya helyzetű vonalra szerveződő, folyó-térszín nélküli és erdőtérszíni túlsúlyú 12 megye

Az első négy típus 38 megyéje adja az ország belső, délvidék nélküli területének meghatározó központjait és centrumtérségeit. Területükön találhatóak a térpályák leágazási csomópontjai, és a régiószerveződésre jellemző felépítési és áramlási szerkezet megyeszervezőként teljes formában megjelenik.

- Térpályára szerveződő, jelentősebb erdő-térszín nélküli 7 délvidéki és Baranya vármegye
- Térpályákon kívüli 3 dunántúli vármegye
- Térpályákra szerveződő, dominánsan folyó-térszín túlsúlyú 6 megye
- Térpályákhoz nem kapcsolódó 6 folyó-térszín megye
- Háttér helyzetű, döntően erdő-térszínű 5 határvármegye

A megyék többségére, és a régiókra jellemző felépítési és áramlási szerkezeti azonosság azt mutatja, hogy a regionalizációs téregység a regionalitás területi működésére épül, és azt a szervezési adottságok és célok függvényében tovább bontva, kisebb területi kiterjedéssel jeleníti meg. A régióhatárok és a megyehatárok egybeesése ezzel is magyarázható.

A korai tartományokhoz kötődő hercegségi funkció azok megmaradásával továbbélt, de már egy megerősödött arisztokráciával a háttérben. Hatalmuk alapja a birtokkoncentráció, a királyi tisztségekben (nádor, vajda, bán, megyésispán), a közhatalomban szerzett hatalmas birtoktestek kiterjedése, és jövedelme.

Ez az időszak az, amikor a 11. század után először volt esély az ország területi szétszakadására. A tartományok a „perifériákon” jöttek létre, számuk kb. 11 lehetett. Többségük (a Nyugat-Dunántúlt, Tiszáninnent és a Szerémséget kivéve) a korábbi a dinasztikus hatalomfelosztásban is különkormányzati rész volt, például mint korai dukátus (Dél-Dunántúl/Somogy, Tiszántúl/Bihar). Másrészt lefedték a korábbi, a pannóniai és medenceszerkezeti területfoglalás korai, elkülönülő térségeit. Ezenkívül szoros összefüggést mutatnak az alakuló térkapcsolati régiókkal, mivel ezekben a gazdasági térfolyamatok erősödésével és a központok hatótérének bővülésével párhuzamosan fontos összetevővé vált az egybefüggő nagybirtoktestek kialakulása. Az Anjouk alatt általában a korábbi tartományok keretein (Erdély, Temes, Szlavónia) kívül csak rövidebb ideig szilárdultak meg tartományúri területek. Zsigmond alatt már erőteljesebb szerepet kapott a tisztségekhez kötődő tartományi hatalom, de főleg a birtokstruktúra és nagyság, annak területi elrendeződése volt a meghatározó. Mátyás politikai céljainak megfelelően csak a két kiindulási területen maradt meg a tartományi forma: az Erdélyi Vajdaságban és Horvát–Szlavón Bánságban. A kettő közül az erdélyi volt jelentősebb, nem véletlenül került egy erdélyi vajda, Szapolyai János 1526-ban a magyar trónra.

Összességében, funkcionális és bizonyos politikai okokból adódóan a megyéknél nagyobb szervezési/politikai téregységek – kamarai területek, tartományúri területek, katonai felosztások – többé-kevésbé a térkapcsolati régiókat jelenítik meg.

14. A 16–17. századi területi tagolódás átalakulásának összefüggése a nagymedencei térszerkezettel

A Kárpát-medencében közel hatszáz év után újra megjelennek a külső hatalmi centrumok területi folyamatai, mégpedig a korábban is meghatározó nyugati és déli irányból. Egyrészt direkt – az ország egy részének a Török Birodalom részévé válásával – másrészt indirekt formában – a Habsburg Birodalomba való beépülésével. Ugyanakkor a nagytérségi folyamatok továbbra is a fő regionális összetevőkre és erővonalakra épülnek, de egyes hatóterek lefojtásával és mások felerősítésével jelentős súlypont eltolódásokat is hoznak.

Bár alapvetően a katonai, politikai erőviszonyoktól függően alakult a Török Birodalom területi beépülése a Kárpát-medencébe, az ország három részre szakadásában érvényesültek a kárpát-medencei regionális tagolódás sajátosságai. A török hatalom területi foglalása az ország középső, áramlásokban korábban kevésbé érintett, valódi központokkal nem rendelkező részén vált tartóssá. Ugyanakkor a török területi struktúra rögzülésének jelentős következményei mutathatók ki a teljes nagymedencei térszerkezet 16–17. századi működésében:

- Régiók közötti és régiókon belüli működési határvonalak átalakulása:
 - A délvidék jelentős részének kiszakadása a korábbi térstruktúrából
 - Nyugat- és Dél-Dunántúl korábbinál élesebb elkülönülése
 - A Tiszántúl békési és részben bihari folyó-térszínének elszakadása a tovább fejlődő területektől.

- A Partium (és a 7 vármegye) regionalizációs formában (jogilag) is megjeleníti a Kelet-Tiszaninnen és Tiszántúl régióit
- Az észak-erdélyi, tiszántúli és kelet-tiszaninnyi áramlási pályák még szorosabban kapcsolódnak össze, és köztük az erdélyi fejedelmeknek a Habsburg királyokkal vívott harca alakít ki változó, de csak politikai határokat.
- Az energia- és vásárvonal bizonyos mértékben változik: kiesik a temesi és a dél-tiszántúli szakasz, viszont bekapcsolódik a Gyulafehérvár – Torda – Kolozsvár – Dés - Nagybánya vonal.
- A királyi területeken kialakított főkapitányságok területe alapvetően igazodott a megmaradt regionális hatóterekhez. A Horvát Főkapitányság Horvátország megőrzött területeihez, a Vend Főkapitányság a Szlavón Délvidékhez, a Balaton-Dráva közti és a Duna-Balaton közti Főkapitányságok a Nyugat-Dunántúl régiójához, a Bányavárosi Főkapitányság a Dunáninnyi régióhoz, a Felső-Magyarországi Főkapitányság a két Tiszaninnyi régióhoz szerveződött.

15. A 17. századi regionális folyamatok hatása térszerkezet átalakulására

A magyar medenceszerkezet rugalmasságát jelzi a sokszínű és eltérő állapotú funkcióterek (centrum, ütköző és pusztulási terek) egymást kiegészítő kiépülése. A főszerkezeti vonal elvágása Esztergom és Eger között, illetve a vonal délkeleti zónájának elhalása a Duna és Váradi között egyrészt módosítja az áramlásokat: pl. Erdély áramlási kapcsolódása elsősorban a Felső-Tisza vidéken keresztül épül ki. Korábbi jelentős központok elhalnak, eddigi funkcióikat elveszítik (pl. Temesvár, Székesfehérvár, Pécs, majd Váradi), újak veszik át szerepüket, főleg az ország északkeleti térségében és Erdélyben. Mindez kétpólusúvá teszi a királyi Magyarország területét. A nyugati centrumtérség a Bécshez kapcsolódó és kedvező fejlettségű Kisalföld, míg a keleti a Kelet-Tiszaninnyi területén Szepesség, a Hernád völgye és a Felső-Tisza vidék.

Legerőteljesebb változások a hódoltsági területeken mennek végbe: A korábbi állapotoktól eltér a passzív Duna-Tisza közti területek felértékelődése, gazdálkodási rendszerének újraformálódása, a mezővárosi struktúra kiépülése és erősödése, amely az Alföld újkori nagytérségi szerepkörének kezdetét jelenti:

- Pusztulási peremzónák kialakulása
- A településhálózat erőteljes átalakulása
 - Pusztásodás - a kis és közepes népességű falvak, városok felhagyása (felhagyatása), a településszám csökkenése, a településhálózat ritkulása.
 - A passzív, köztes alföldi térség gazdasági aktivizálódása a mezővárosi fejlődés „alföldi” útjának megindulásával veszi kezdetét, amely összefügg a mezővárosi gazdálkodás nagyállattartásával és kereskedelmével Ennek gazdasági haszna azonban nem csak a városokban jelentkezik, hanem a földesuraknál is, de a török hatalom jóvedelmét is megfelelően biztosítja. Az ehhez szükséges nagy terület kialakítása egyszerre török és magyar érdek, így ennek sokkal nagyobb szerepe van a települések ritkításában, mint a harci cselekményeknek. Ez jelentős környezetátalakulással is jár, mivel a puszták és mocsarak területe növekszik.
- Az áramlási folyamatok felerősödése és jelentős átalakulása
 - Új funkciójú áramlások és azok irányinak megjelenése, és kihatása a

településhálózatra:

- A nagy hadjáratok felvonulási útvonalai
 - Katonai portyázások és a menekülési terek irányai
 - A szarvasmarha kivitel terelésének útvonalai
 - A török adóbehajtások igazgatási központokhoz igazodó iránya
 - A földesúri, vármegyei uralom érvényesítések irányai
 - A kulturális, vallási (a reformáció egyházai) kötődések és terjedések irányai
 - A különböző balkáni etnikumok megjelenésének és letelepedésének irányai
- Az így kialakuló struktúra sajátosságaként a hódoltság területén nem jönnek létre valódi vonzásterű központok, és nem alakulnak ki határozott szerkezeti vonalak
 - A 16. század utolsó harmadára a különböző hatalmak (vármegyei, török és a helyi szerveződések) regionalizációs téregységeinek sajátos egymás mellett élése alakul ki:
 - A területet korábban sem teljesen lefedő vármegyék szerepe és működése sokszor csak elvi és jogi formában, de tovább él, bár közigazgatási szerepe igen csekély
 - A kiépített török katonai közigazgatás elsősorban nem a korábbi megye és járási rendszer átvételét jelentette, de a térkapcsolatok következtében voltak jelentős átfedések is
 - Megjelennek – szinte közigazgatási tényezőként is – a nagyterületű mezővárosok és a parasztvármegyék

Összességében, a hódoltsági területen új és markáns, valamely korábbit teljesen leváltó, vagy a többi magába olvasztó, tartós regionalizációs téregység nem jelenik meg. Ennek két fő oka lehet: egyrészt a hódoltsági területek nagy része korábban passzív területekre esett, jelentős része katonai ütköző zónaként működött, másrészt a megfelelő térszerkezettel rendelkező téregységeket a törökök nem tudták teljes egészében meghódítani.

16. A Tiszántúl regionális szerepkörének megújulása a 17. századra

A Tiszántúl sajátos medencebelseji, összetett, teljes szerkezete, és Erdély felé közvetítő szerepe már a 11. századtól megszabta nagytérégi szerepkörét. A Tisza baloldali mellékfolyói fontos területfoglalási zónák voltak, a hegyvidéktől a folyótorkolatokig. Területén részben önálló hatalmi centrumok jöttek létre (Ajtony), majd dukátus szerveződött, és ezzel egy időben meghatározó egyházmegye (Várad), majd több fontos királyi vármegye (Bihar, Békés, Zaránd, Szabolcs, Kraszna, Szatmár, közép-Szolnok) alakult ki, kiegészülve a nagykun területekkel. A 13. századtól kiteljesedő társadalmi folyamatok a népesség térbeli megjelenését is módosították. A telkesjobbágyság zömében a nyílt település-térszín falvaiban jelent meg. A hadszervezeti változások, a vár vonalak kiépülése, a várbirtokok bővülése a folyó-térszínekről ide vonzza a hadi állattartó és eszközellátó népességet, így valószínűleg a tatárjárásnak nem csak közvetlen a pusztítással összefüggő, megtelepedést ritkító, hanem közvetett, a védelmi átrendeződést kiváltó szerepe is volt. A terület fontossága a 14–15. századi tartományi szerveződésben is megjelent, többször fontos tartományurak (Borsa Kopasz, Kinizsi Pál, Ráskai Balázs) birtokává vált.

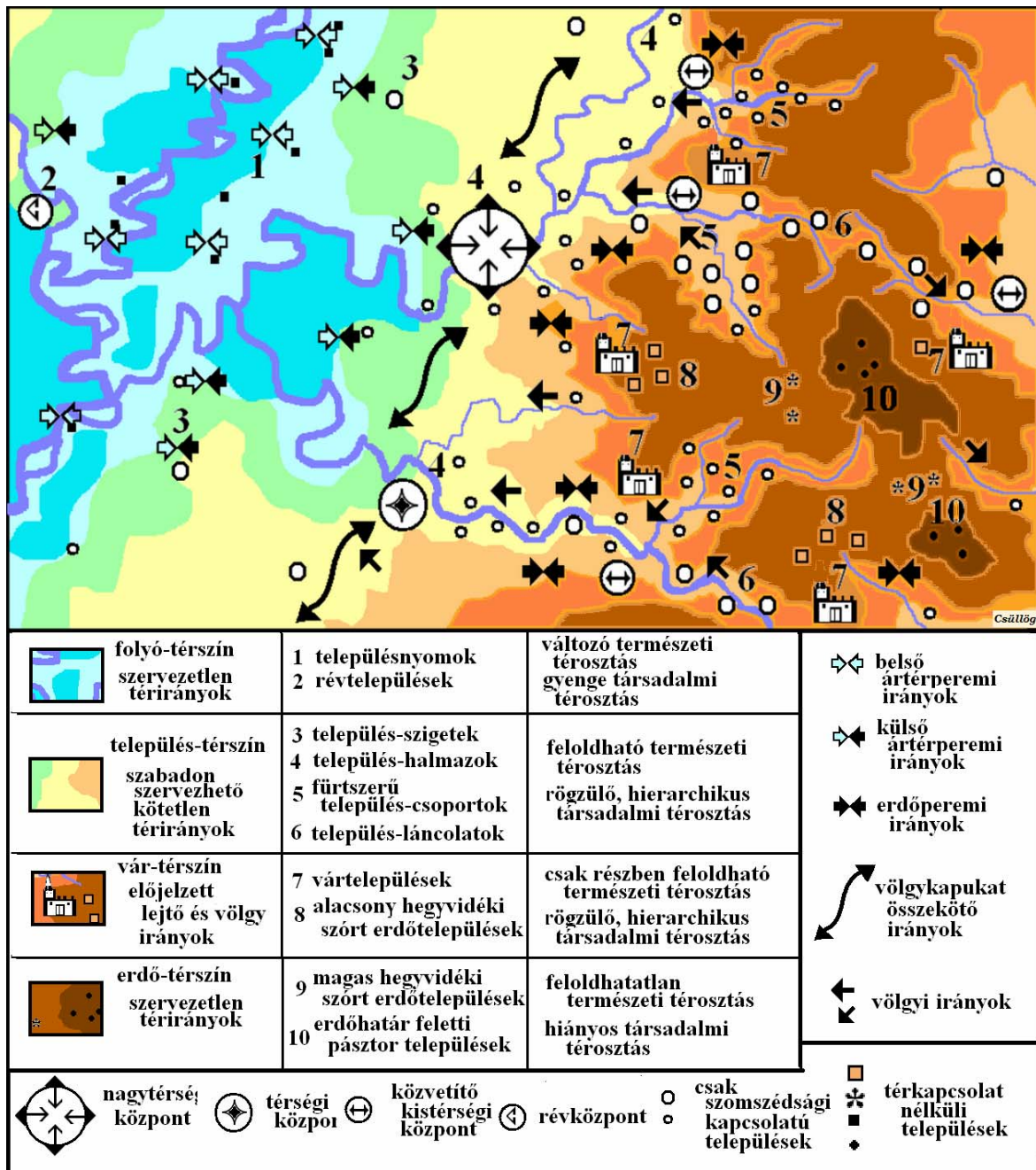
Térszervező szerepkörét a 16. században tovább növelte a változások következtében kialakult Partium, mint a korszak meghatározó politikai téregysége, ahol új és igen jelentős politikai, katonai, kulturális és vallási térszervező irányok szerveződtek. Ezzel egy időben jelent meg a délvidék irányából közvetlen uralomként a török hatalom, amely a Duna és a Tisza passzív, régiók közti területén a délvidéki Bácska felől szervezve a korábbinál aktívabb, a Tiszántúl hódoltsági területére is (bár nem mindig pozitív formában) kiható térséget alakított ki.

A 16. és 17. század fordulójára a középkori Tiszántúlt a három hatalom regionalizációs törekvései politikailag három részre tagolják. A Királyi Magyarország, az Erdélyi Fejedelemség és a Török Birodalom között kialakuló térhelyzet átformálta a régió korszakbeli áramlási irányait. Bár alapvető térfolyamatai továbbra is egységes szerkezetűvé fűzik (ennek jó példája Debrecen területhasznosítása), de az északi és déli területek fejlődése eltérő lesz. Az ország egyik legfontosabb térségévé válik a Tiszántúl északi területe. A Felső-Tisza vidék térségében az egyik meghatározó nagytérségi centrumot hozta létre Bocskai, Bethlen, majd Thököly tevékenysége. A partiumi szerepkörben ismét élénkké váló hegyvidék-peremi energiavonal szorosan kapcsolódott az erdélyi régióhoz. Kialakult egy másodlagos közvetlen áramlási vonal az erdélyi előtér és a felvidéki (borsod-hevesi) előtér között. Ezzel párhuzamosan indul meg a hajdú letelepítésekkel az alföldi térség erőteljes átalakulása, fókuszában a három hatalom között elterülő Debrecennel. Ennek az erősödő új központnak a Tisza felé irányuló, hatalmas birtoktestei erőteljesen aktivizálják a korábbi passzív térszínt. Gazdálkodása, kereskedelmi kapcsolatainak iránya, erőteljes politikai, kulturális fellépése megteremtette a Tiszántúl új regionális szerepkörét, melyben a környezeti változásokhoz és a birtokviszonyok drasztikus átalakulásához igazodó mezővárosi agrárgazdálkodás és kereskedelem vált a legjelentősebbé. Ehhez a folyamathoz társult a kun népesség területi szerveződésének a korábbitól eltérő aktivitása, amelynek gazdasági, politikai kihatása a térség térfolyamatainak fontos részévé vált. A Tiszántúl déli, dél-keleti része ezzel szemben vesztes térségként tartósan periférikus helyzetbe kerül, jelentős pusztulási, elnéptelenedett területekkel.

17. Konklúzió

A korai magyar államiság területi szerveződésének társadalomföldrajzi vizsgálatával megjeleníthetők azok a kárpát-medencei földrajzi környezettel összefüggő regionális folyamatok, amelyek alapján a nagytérség nem tartományok laza konglomerátuma, és nem is egy központi térség köré mereven szervezett egyszerű struktúra. Sokkal inkább a térszervező vonalakra hasonló folyamatokkal, de az adottságoktól függően elkülönülő módon szerveződő, különböző szintű és funkciójú téregységek összefüggő rendszere. Erre a regionális működésre szerveződött, azzal szoros kölcsönhatásban az országépítést meghatározó regionalizáció folyamata. A közigazgatási területi rendszerének egyformán fontos egységei voltak a nagyobb térkapcsolati egységeket – térkapcsolati régiókat – megjelenítő különböző funkciójú tartományok és a differenciálódó térhasználathoz, területi koncentrációhoz kapcsolódó kisebb térgyegek, a vármegyék. Ezek, bár a legszilárdabb és legnagyobb számú regionalizációs téregységek voltak, alapvonásaikban szintén a Kárpát-medencét meghatározó regionális folyamatokra épültek. Bizonyos időszakok politikai törekvéseitől eltekintve, a nagyobb regionális egységek és a közigazgatásilag rögzített vármegyék nem egymást helyettesítő, és egymással

felváltható térformák, hanem egymást kiegészítő, a nagytérséget összefűző és összetartó strukturális egységek. Egyik sem megkerülhető kategória, és viszonyuk értelmezése nélkül nem tárható fel a térbeli elrendeződés bonyolult rendszere. Mindzek alapján megfogalmazható, hogy a regionális működés egyik fontos formájának, a régióknak a jelenlétét és funkcióját elsősorban nem a regionalizáció, hanem a regionalitás/ regionalizmus szintjén kell keresni.

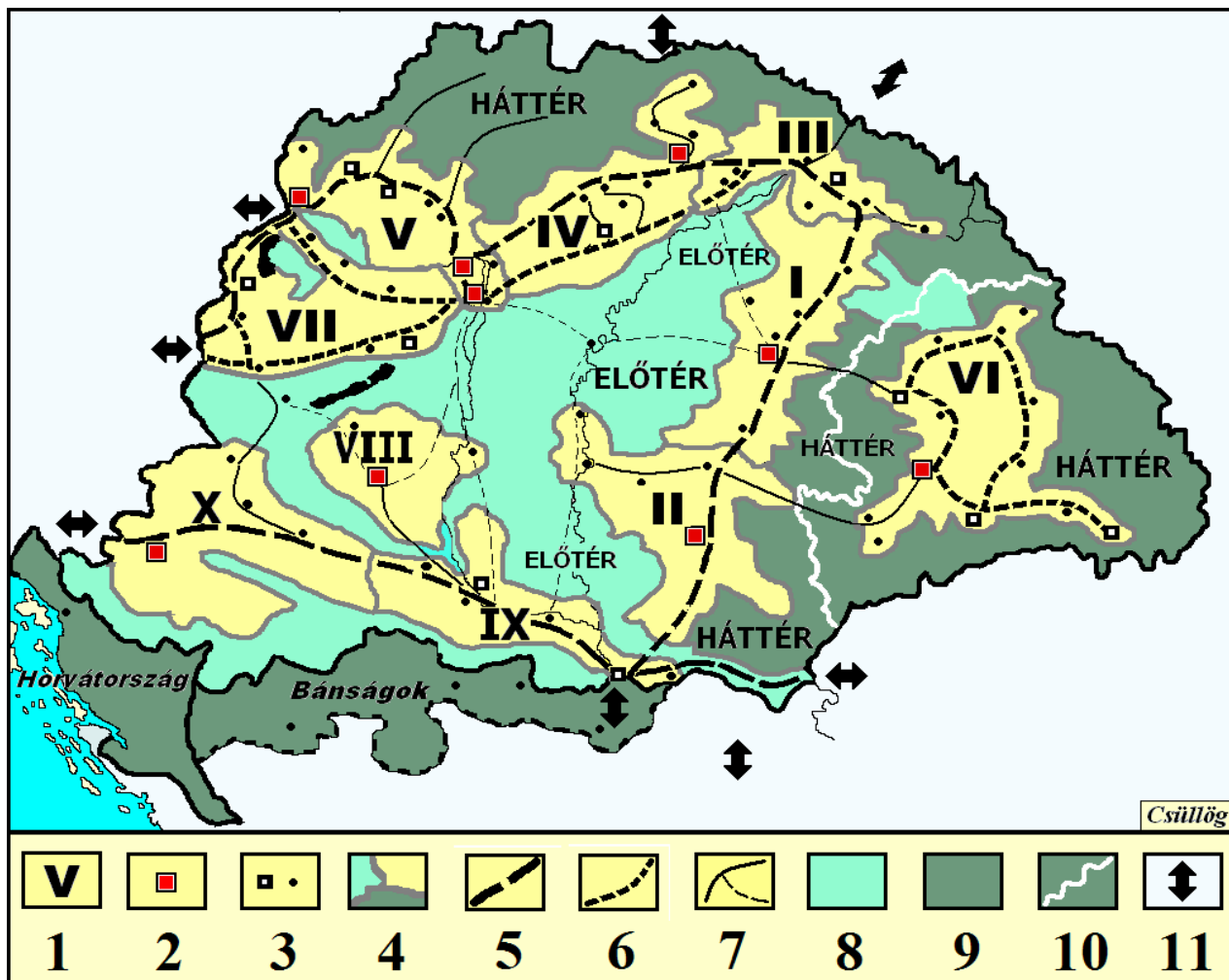

1. ábra

A belső medence perem települési rendszerének modellje

Figure 1.

The model of settlements system on inside border of basin

2. ábra

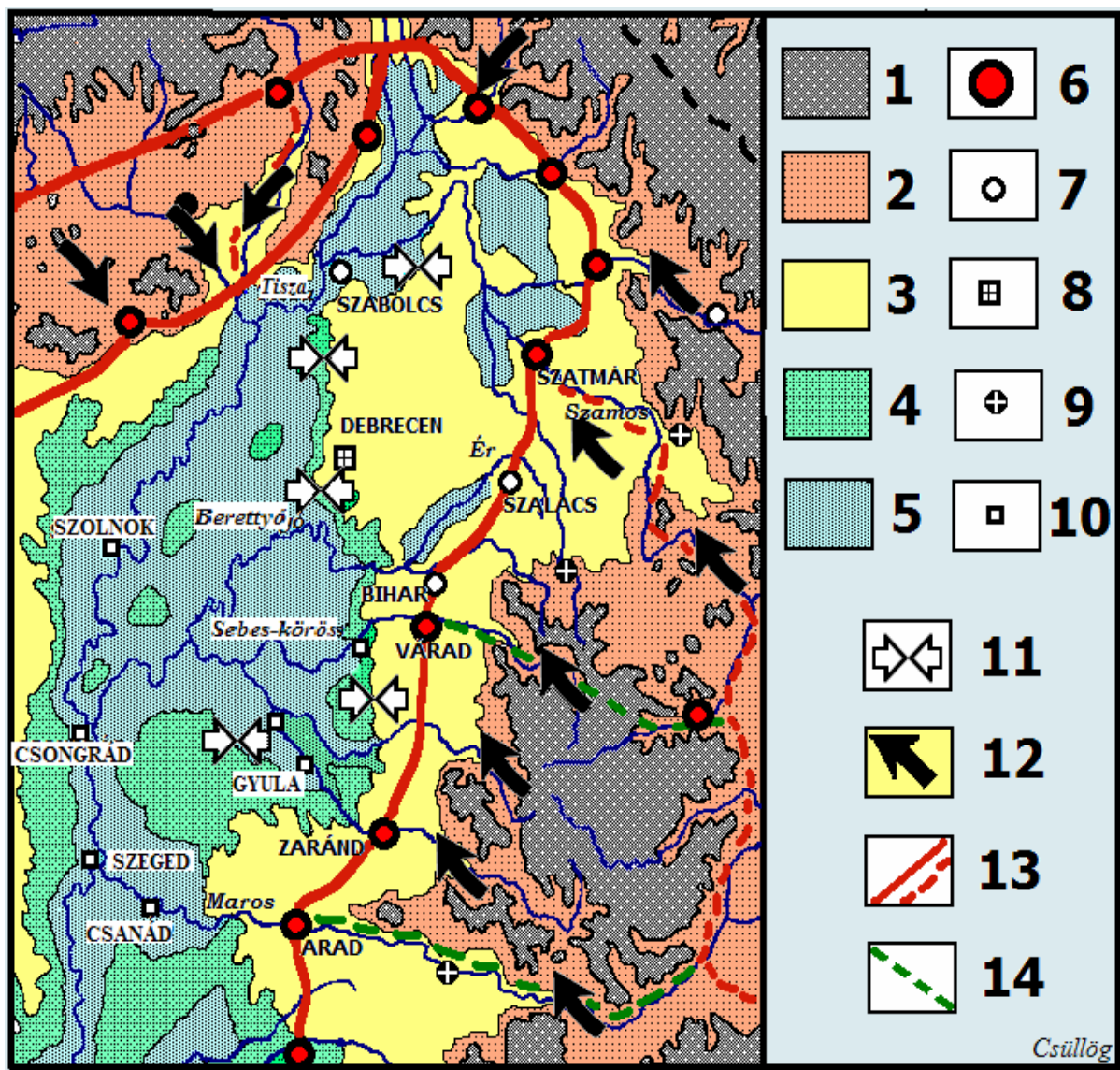
Magyarország nagymedencei térszerkezete a 14–16. században

1. térkapcsolati régiók: I. Tiszántúl II. Temesi délvídek III. Kelet-Tiszáninnen IV. Nyugat-Tiszáninnen V. Dunáninnen VI. Erdély VII. Nyugat-Dunántúl VIII. Dél-Dunántúl IX. Duna-Száva menti délvídek X. Szlavón délvídek 2. régióközpont 3. központok 4. régiók határa 5. térszerkezeti vonalak 6. térszervező vonalak 7. közvetítő vonalak és összekötő útvonalak 8. előterek és köztes térségek 9. háttér 10. Erdély belső határa 11. külső hatásirányok

Figure 2.

The large basin areal structure during 14th and 15th century

1. areal connectivity regions 2. centre of region 3. centers 4. regional borders 5. areal structural lines 6. areal organizing lines 7. mediating lines and connection lines 8. foreground and intermediate space 9. backgrounds 10. border of Transylvania 11. external effect directions

3. ábra

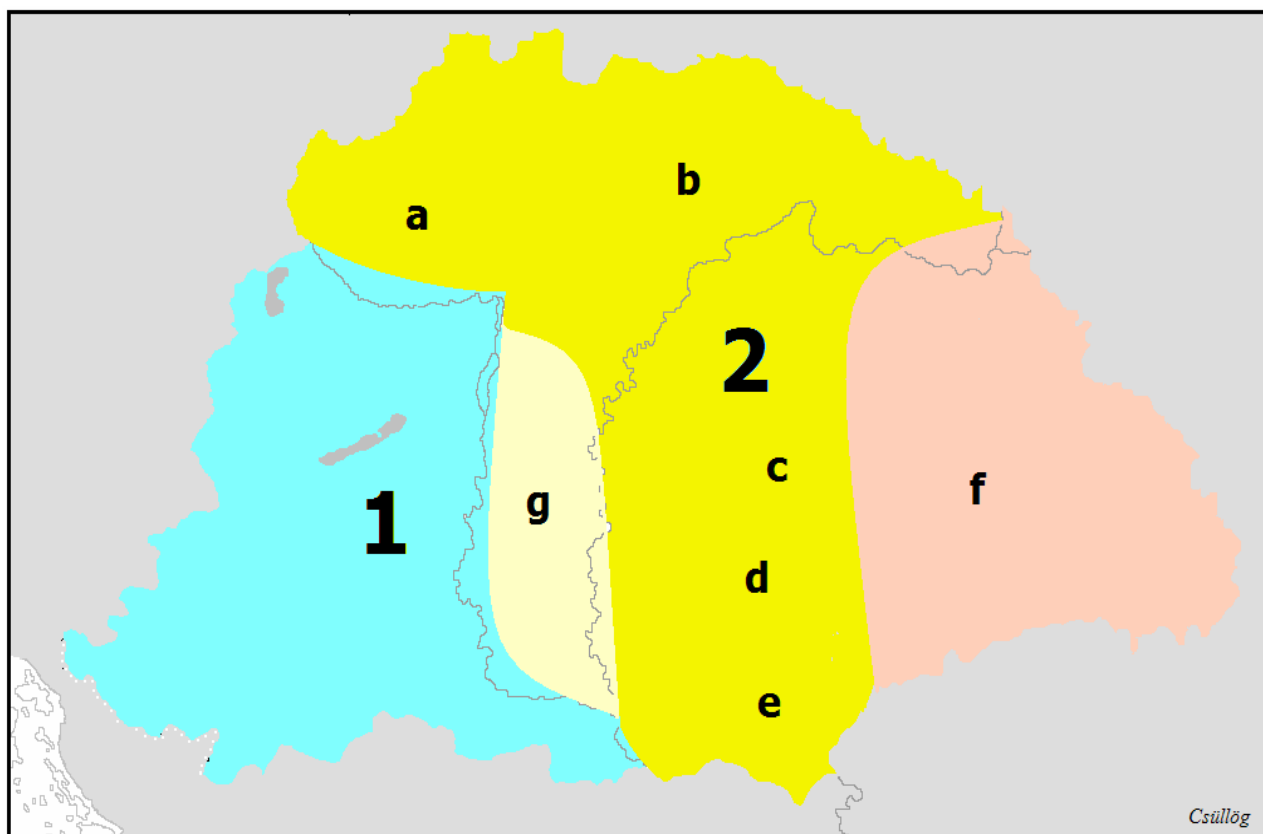
A Tiszántúl térszerkezete a 14–15. században

1. erdő-térszín 2. irányított település-térszín 3. nyílt település-térszín
 4. passzív település-térszín 5. folyó-térszín 6. szervező központok 7. korai központok
 8. folyótól távoli központok 9. közvetítő központok 10. másodlagos ártérperemi-, vagy rév központok 11. ártér peremi irányok 12. szervező völgyi irányok 13. szerkezeti és szervező vonalak 14. közvetítő vonalak

Figure 3.

Areal structure of the Trans Tisa Region during 14th and 15th century

1. woodland space 2. directed settlement space 3. open settlement space
 4. passive settlement space 5. river space 6. organizing centers 7. early centers 8. centers without river 9. intermediate centers 10. ferry centers 11. directions of flooded space 12. directions of valleys 13. structural and organizing lines 14. mediating lines

4. ábra

A kettős területfoglalás elve

1. pannóniai struktúra **2. medencei struktúra:** a) a Duna baloldali mellékfolyói a Morva és az Ipoly között b) a Tisza jobboldali mellékfolyói c) a Tisza baloldali mellékfolyói a Szamos és a Maros között d) a Maros mente e) a Duna, a Tisza és a Maros közti bolgár uralmú térség f) erdőntúl g) a Duna és a Tisza közötti folyóköz

Figure 4.

The theory of dual land occupation

1. the Pannon structure 2. the basin structure

THE TRANS TISZA REGION WITHIN THE REGIONAL DIVISION OF THE CARPATHIAN BASIN IN THE 10th-17th CENTURY

I. THE THEME OF THE DISSERTATION

The territorial activity characteristic to the medieval and early Modern-age of the Carpathian Basin developed during the 200 years following the foundation of the Hungarian Nation.

The complicated areal progresses of the period connected to the Carpathian Basin, and their achievements render an unspontaneous territorial accumulation possible without direct reactions to events, but suppose the conscious spatial construction and connected knowledge, as well as the active social organisation forms in space. The written records according to their function only refer to their presence indirectly, as they are connected not to the explanation of processes, but to the results and their repeated political legalisation. In this aspect the source becomes the “impression” itself, the areal system functioning for almost 1000 years, and with the many sided geographical interpretation, the process of areal construction and the role of its territorial divisions seem reconstructable. The geographical components can reveal connections hidden between the historical processes, even if from the 16. C. stronger effects arriving from outer areas partially altered the centre of the territorial structure.

II. THE AIM, THE CONCEPTION, VIEW-POINTS AND METHODS OF THE RESEARCH.

The aim of the dissertation is to state the regional regularities of the areal organisation between the 10-17 C. in the Carpathian Basin and refer to the historical roots of regional organisation getting into the limelight of territorial research, thus expanding the possibilities of areal interpretations in historical processes and archaeological sites. The major conception of the elaboration is to discuss the given problem in a model-like composition by the employment of social geography and regional studies, partly differing from the historical geographical conceptional system and categories in the larger territorial connections as well as in the respect of regional areal units. The primary point of view employed in the elaboration is the use of systematic understanding of regional connections in teaching as well. All these factors state that beside the study of the unified area of the Carpathian Basin, the more detailed presentation of the Tiszántúl (Trans Tisza region) should appear as an important areal unit revealing well this coherence.

III. THE METHODS EMPLOYED CORRELATE WITH THE COMPLEXITY AND THE RESEARCH AIM.

- The accumulation and systemisation of written records (chapters, archives) from geographical view point and the place names of archaeological topographies, preparation of a data base.
- The confrontation of the literary statements of the different branches of geography, history and archaeology with the data base according to the above mentioned view points.
- The systematisation of relations originating from the confrontation according to social geographic categories and the statement of categories bound to historical appearance.

- The analyses of the territorial success of categories and typifying accordingly.
- Preparation of thematic maps and territorial structural models based on categories and types depicting the adequate details of the theme.
- Preparation of a synthesis formulating the areal processes of the given period. regional

IV. THE THESIS OF THE DISSERTATION, THE NEW SCIENTIFIC RESULTS:

My conclusions are summarized in 17 points of theses.

1. THE SIMULTANEOUS APPEARANCE OF THE PROCESSES OF REGIONALISM AND REGIONALIZATION

Forms of the regional division of the local societies, related to area utilization, is a system of – in most cases legally not defined - regional areal units of different origin, order of magnitude and function. Operational areal units, formed by geographic and organizational interrelations and operated by long-lasting social – economic – and cultural factors, are historic areas, ethnic habitations, linguistic, economic, geographic (historic) regions, etc.

Regionalizational areal units based on the German/Latin pattern of the European feudal states, royal and nobiliary counties, dioceses - appearing as legally regulated categories in politics and public administration - and other, more frequently changing political large areal units (political regions) as organizational areal units rest on these operational areal units.

2. FIELDS OF REGIONALISM AND REGIONALIZATION

There appear no simple settlement processes at the different geographic locations, but an interested fixation of the forms of area utilization by the various social functions (land utilization, settlement, route and military organization, public administration/politics, the Church). The resulting regional status continuously changes in relation to the dynamics of the organizational level of the society, as well as of the development, and the economic and political aims of the state. The activity expressed by the society is present at various rates and directions in different areal locations, according to the geographic organization and the aims of the state and the society, therefore the areal activity of the various areal units are different. The base point of the activity is the contact among areal points (locations), and the areal ranking of their directions. In a societal geographical context, regional processes are interpreted by exploring three determining factors: the geographic environment, the functional appearance of the society, and the division and relationship of the society area (derived from the relationship between the first two factors).

Energies originated from the differences in the natural and social structure of the area create force fields, continuously changing (both in terms of their conditions and utilization forms). Attempts by the society to adapt to and to utilize these fields are manifested in the process of regionalism. Therefore, area utilization needs to be analyzed – in addition to interpretations by natural geography and historic regional analysis - by social geography, as a science of the regions, on the basis of the relationships of the geographic, activity and migration fields.

3. THE GEOGRAPHIC FIELD

The geographic field is described by the characteristics and the proportion of the natural areal elements utilizable for society, and by the location of the geographic areal sites formed by them within the larger area. A deterministic manifestation of the geographic field, from the aspect of habitation, is the feature of natural areal distribution consisting of the above factors:

- Valley density segmentation is an areal division factor of primary importance in the further segmentation of surfaces within the larger area. This feature is most characteristic for highly elevated levels. In our case, flat, unsegmented plateaus without any valley network and strongly segmented surfaces with significant differences in their relative levels are formed depending on the altitude and the type of mineral mass. Where not compensated by auxiliary factors (weak and rapidly eroding soils, homogeneous coverage by vegetation due to elevation and the steep slope), the effect of the exceedingly powerful and extreme extension valley density segmentation is disadvantageous for habitation.
- In contrast, at low altitude areal sites, primary areal segmentation is suppressed due to the low extent of elevation differences, river bed density is high, and flooding water surfaces of varying size are significant due to the dominance of water resource network factors. Thus, the hydrographic status and the corresponding soil and vegetation distribution, as coverage segmentation, appears to be a secondary areal division factor.

The unique dynamics of natural areal segmentation are created by the varying appearance of the interrelated valley density and coverage segmentation at a given areal site. Societal areal utilization benefits most from the mediocre, equalizing features, yet allowing diverse natural areal segmentation. At these sites, area utilization is focused and differentiated to certain directions by the areal segmentation character, and yet the development of areal contacts are not precluded.

4. THE ACTIVITY FIELD

Active areal sites are created by the utilization of natural areal segmentation (as a natural prerequisite for settlement, economic, transport, etc. activities) depending on the objectives and organizational state of the society. Active areal sites are presented in their most fundamental form by societal areal elements expressing the areal fixation of the society.

- Settlement sites, formed in the societal activation of the areal sites at various rates, are divided – within the utilization forms limited by the characteristics of areal segmentation - into diverse types being determining factors in the regional activity.
- The pattern of settlement sites by segmentation region types results in varying densities of settlements and population. On the basis of this process, geographic sites of varying social activity are formed in the Carpathian basin. On the basis of their dominant forms of area utilization, these sites can be described as river, settlement, castle and forest areal sites.
- At the active areal sites, dominant areal connection directions are formed, depending on the nature and intensity of area utilization and on the rate of settlement density. At the same time, different settlement density states create various forms of regional contact of different intensity and being characteristics for

the given areal site.

5. THE FLOW FIELD

The increasing number of settlements and population creates agile areal dynamics of the contacts. State organizing processes related to differentiation of the society become more pronounced – nobiliary counties and large estates are organized, city types emerge, colonizations, settlements at new areas take place, chamber management develops, regional division of labor and trade activities are fulfilled, etc. The processes of areal and functional segmentation of settlements due to area utilization are linked into a unified system by connections due to serf services and product transport processes, and by the hierarchy due to the enforcement of the legal and political ownership system.

- The process system, functioning in parallel locally and within the larger area, generate significant areal movements, two deterministic forms of which are flow and spread. These movements are determined by factors such as the population, goods and commodities, forms of culture and religion, legal and jurisdictional elements determining social relations, as well as military activities, epidemics. Movements are generated by differences in formation and accumulation of these elements.
- Dominant areal directions of contact, pointing towards the settlement sites, are activated as areal organizational flow directions. Definite flow directions appear first and most dynamically at favorable areal segmentation sites i.e, at the foots of mountains and at the alluvial deposit cones of the inner mountain rim.
- Several connection zones, deterministic in the organization of the areal processes and having repercussion on the organization of the settlements, are formed from the cumulative effects of the flow directions. Military, political, executive and church organizations, belonging to the state organization process, rapidly appear at the areal points cumulating connection zone directions of valley gates, and form center sites affecting all areal sites. During the early periods of state organization history, center sites represent not a single settlement (city), but a connective and functionally divided site of settlements of various function (political, military, church, trade and estate centers), reaching well-defined city roles only by the 13th-14th century.
- The cumulative effect of mediations and areal movements – operating in the areal connection of the historic and internal field effect processes creating the centers – creates (in connection with the above mentioned processes) areal flow and spread lines of characteristic distribution and direction. The system of the so-called market line - mentioned in the literature in connection with the formation of the city system and the regional market functions by the 13th-14th century - emerges as an energetic zone and observable areal organizational factor even before the formation of the classical city forms.
- Areal movements of the societal-economic processes, adjusting to areal segmentation and flow directions, create areal structure lines, determining spread and diffusion paths, and therefore, the entire country as well:
 - a) Functional zones of the overall movement system and country areal structure lines (briefly: areal paths) - connecting density zones of larger area and their center sites with each other and with external centers - are, in parallel,

concentration areas of economic power lines, market lines (settlement zones near arable lands, movement system/trade paths) and areal sites of political/power functions. The Northern areal path is a mediation line among external field centers at the Carpathian foreground of the Eastern European Plain and at the Northern rim of the Alps. Within the Carpathian basin, the first collection center is the Upper Tisza region, continued in a pair of (inner and outer) lines through the foreground of the Northern mountain-range of medium height, and through the 30-40 km strip of the valley gates of the rivers Ipoly, Garam, Nyitra and Vág

The majority of the determining political centers of the region (Esztergom, Visegrád, Buda, Pozsony) are organized on this areal path. The Eastern areal path is the strip from the outer Carpathian effect zone, through centers organized at the valley gates of tributary rivers (of the Tisza), Szamos, Kraszna, the Körös rivers, Maros, Temes, at the line of the mountain foot sites of the Upper Tisza region – Transylvanian mountain-range of medium height – Southern Carpathians until the mouth of Morava, the connecting gate towards the Balkans to the West (towards Slavonia) and to the East (towards Bysantium). The internal areal paths are linked to the – partly external - Southern areal path connecting the centers of the Northern Balkanian and Northern Italian regions (Vidin, Nándorfehérvár, Pétervárad, Valkóvár, Pozsegavár, Zágráb) and following the line of the Lower Danube – Mid Száva-Dráva region. The rather complex force effects from the Balkan arrive to this line through the valley of Southern tribute rivers of Száva and the Danube – their mediating effects have always been significant in spite of the fact that this areal organization is located outside of the Carpathian basin.

- b) The organizing lines are similarly positioned as areal paths, but have narrower function in operating the internal system of two regions. In Transylvania, it is a strip connecting the center sites formed at the boundary of mountains and the hilly regions of the basin (Kolozsvár, Dés, Beszterce, Udvarhely, Brassó, Fogaras, Szeben, Gyulafehérvár, Torda). The similar double strip at the Western Transdanubian region, connecting the junction of the effect system of the Northern Italian and the Southern areal paths with the Northern areal path, is a less developed structure. One of its lines connects the center sites of the foreground of the Alps with the Vienna basin, while the other links centers at the foreground of the Transdanubian mountain-range of medium height with Buda.
- c) Mediating lines originate from the center sites of the areal paths. Movement system lines, creating the internal organization and segmentation of various regions, are organized predominantly along the rivers flowing towards the areal paths (Vág, Garam, Ipoly, Sajó, Hernád, Tapoly, Szamos, Körösök, Maros, Temes).
- d) Areal paths are linked through median and passive regions by connecting lines. These include military, transport, etc. paths with the purpose of distance shortening between active regions. Such lines formed partly along rims of areas flooded by the Danube from the Southland towards Buda and Pest, and partly between the Danube and Tisza from Transylvania towards Pest.

6. AREAL ACTIVITY STATES

The various rates of development and dynamics of these contacts create areal activity states complementary to each other and deterministic to the regional organization process: active (open and directed contact structure) and passive (weak in contacts) sites are organized. The regional appearance and proportion of these sites are continuously changing in response to historic and economic processes. The strong intensity and concentration of the areal flows, in connection to active areal states, organize the center regions of the larger area. Weak appearance of the areal flows characteristic to passive areal states creates peripheral regions of various types around center regions:

Passive areal sites far from settlement site areal paths and encircled with rivers (Mid Danube-Tisza and Mid Körös-Maros regions), as well as river sites as effect acceptors and absorbers are pro-sites (foreground), while forest sites, that serve as resource generating factors, allow areal spread, and focus or limit flows, are back-sites (background).

7. THE LARGE AREAL STRUCTURE

On the basis of force field connections, the Hungarian Kingdom is not a conglomerate of provinces belonging to the natural sites of the Carpathian basin, and is not a rigid and simple structure organized around a central region, but appears to be an interrelated active site – pro-site – back-site system, organized as a region to the areal organization lines by regional processes. The organization of the interrelated regional factors (active areal sites, areal states, center sites, pro-sites, back-sites, flow paths) within the larger area form areal units of similar structure and operation, but of different character in organizational direction and in certain energies (preceding areal structure, external centers, external boundaries). These areal units can be interpreted as geographic regions. The organization of pro-sites and back-sites, with various area utilization rates, to center sites represent the model of geographic division of labor in the Carpathian basin.

As for the period analyzed on the basis of regional processes, ten geographic regions can be differentiated. These regions can be classified, on the basis of the complexity of their structure, into region groups of complete or incomplete structure. Former includes locations organized directly to areal paths and complete in their structure (river, settlement, castle and forest sites). These are characteristic/deterministic regions of the Carpathian basin: Transtisza, Eastern Inner Tisza, Western Inner Tisza, Inner Danube, the Western Transdanubian region and the Temes Southland regions. Latter includes regions of different appearance from the former, only partially connected to areal paths, and incomplete in pro-sites or in back-sites: Transylvania, Western Transdanubian, Southern Transdanubian, the Danubian and Savian Southland and the Slavonian Southland regions.

8. THE TRANS TISZA REGION AS AN AREAL CONNECTIVITY REGION

The areal connection between flooded areas of the Tisza and the higher mountain zone links extensive areas with mutually complementary area utilization between the Upper Tisza region and the downstream reaches of the Maros. A geographic characteristic of this region that it contains nearly all site types found in the larger area, from surfaces permanently covered with water and from swamps to the high

mountain zone, and that it manifests the majority of the natural geographic features of the Carpathian basin, the most important of which being the basin type terrain and the dense river network. Therefore societal settlement, area utilization and division of labor in this region manifests the areal organization of the medieval Hungarian State in a form characteristic to the entire Carpathian basin.

The settlement site is located on the axis of the region (the North-Eastern – South-Western axis). Sites on its side towards the Tisza - segmented by river beds and wide, flat valleys and mountain ridges, and encircled by rivers coming from the mountains i.e., on the Upper surfaces of the alluvial cone plains are characterized by a less protected, open areal status, with settlements linked to rivers and connected to each other in clusters. Site surfaces with dense valley network and directed areal states, towards higher elevation areal sites e.g., mountain foot surfaces, hilly regions, inner- and semi-basins are characterized, in accordance with the valley-ridge segmentation, by favorable extension area utilization (plow-land and forests) and by more protected settlements. Main and secondary valley settlement sites developed in the valleys of the tributary rivers of Tisza towards the back-site, while connection zones between the valley gate and slope settlement sites were formed at the wide river gates. Numerous valley settlement site groups with multi-directional, direct connections, connected to each other in chains or in clusters, are found in one of the most densely populated and most permanently fixed settlement regions of the Carpathian basin.

From the active zone towards the Tisza, a low position pro-site of decreasing areal activity is located, consisting of settlement sites reaching into water-covered areas rather far from the centers, and a river site larger than those in the other regions. Traces of weakly organized settlement sites of closed operation, following the seasonal changes of water levels, were found at areal sites connected to transport, passage and military roads on strongly winding rivers. This pro-site does not sharply segregate from other regions, the Tisza does not form a boundary to it, and the effects of the nearby centers on the right side of the river in Heves and Borsod counties manifest themselves on the left side as well.

A unique feature of the Transtisza region, among other regions, is given by the fact that its forest site as a back-site forms a natural boundary not towards external areal sites, but towards the neighboring region. Thus, it is the only region of complete structure not being connected with external regions. In consequence, the valleys of the rivers deterministic in the organization of the region (Szamos, the Körös rivers, Maros and Temes) not only connect the mountain areal sites to this region, but mediate towards the neighboring region, Transylvania. Therefore, the active areal sites reaching into the back-site in a complex pattern activate the forest site of lower elevation at an earlier period, compared to other regions. This feature predominantly determines the connective role of the region within the larger area, manifested mostly in the contact between Transylvania and the Highlands.

9. AREAL UNITS OF LARGE AREAL REGIONALIZATION AND INTERRELATIONS OF AREAL CONNECTIVITY REGIONS IN THE 10TH-17TH CENTURY

Areal organization of the development of the Hungarian state well illustrates the close correlation and parallelism between regionalization and regionalism, because this

process was fundamentally based on areal characteristics and operational areal units created by regionality (and regionalism).

Main processes among components of regionalization that organized the force fields in the Carpathian basin into a uniform governmental area:

- prevalence of former areal structures
- incorporation of external effect directions
- areal gain interests and organizational skills of the society
- areal distribution of the institutional network of governmental operation
- development of regional operational structures
- formation of organizational areal units built in the regional structures
- legal codification of the areal and organizational levels of the areal units
- continued proclamation of sacral unity

10. COMPONENTS AND AREAL FORMS OF REGIONALIZATION IN 10TH–15TH CENTURY

The basic level is represented by counties that integrated several functions and played a dominant role, as well as by regal domains, Transylvanian Saxon and Cumanian-Jazygian seats, and by the privileged royal townships.

Larger domains of separately governed areas, provinces, functional areal units appear at a different level. Their role in the perpetuance of the areal unity was at least as important as that of the counties, although these units also inherently presented the risk of disintegration. Larger areal units were more frequent at the early period. Thus, not only early dioceses (besides early provinces), but some of the early royal counties are of large expansion. The formation of smaller size areal units commences after the 12th century.

11. THE THEORY OF DUAL LAND OCCUPATION

The major regionalizational manifestational and recording tool for areal governance has been to follow rivercourses, as expansion of the presence and assertion of political power could be traced, by a definite system, along rivers. The position of the central area of Árpád dynasty sovereigns and of Saint Stephan, as well as its linkage to the Danube, transferring the power center of the country to the Western part of the region, into the connection zone of the Pannon-Moravian region, was also manifested in the system A fundamentally dual land occupational structure is observable in the 10th century: *the Pannon structure* follows the split of the late Roman provinces in the Transdanubean region, where the central area is initially divided into a triple zone by Roman paths and pathways. This division is further manifested in the structure of early dioceses and also that of early counties. Major centers have been formed in this region mainly along pathways, connected to earlier power structures. *The basin structure*, based fundamentally on land occupation complying with the tributary streams of rivers Danube and Tisza, consisted of several, segregated parts. This system was supplemented along the forest rim region along the corresponding paths of rivers Maros and Szamos, and along the amid river region of rivers Danube and Tisza.

12. THE REGIONALIZATION UNITS FORMING SIMULTANEOUSLY WITH THE PROCESSES OF REGIONALITY IN THE 11TH AND 13TH CENTURY

a) Early provinces (Transylvania and Slavonia) manifesting partial organizational independence play an important role in the areal appearance of early statehood. Determining factors in this process are the discrete status and consolidation of the regions within the basin, as well as the existence of their long functioning centers, because the density of organized population was higher in their cohesion zone. A somewhat different role is played by early dukedoms (principalities) related to regal inheritance laws and manifesting the complexity of land occupation in a territorial form as well. The three determinant dukedoms (Bihar, Temes and Nyitra) are linked to central regions of former areal structures, and consequently represent the more densely populated and economically more important part of the large region.

b) The primary aim of their formation is the complete coverage of governed area and integration of zones of questionable dominance (areas along the rivers Vág, Nyitra, Száva and the Danube, Transylvania) into the uniform **sacral areality**. It is obvious that the early dioceses are the first, legally founded governmental-regal organizational areal units that allowed the overruling the former kin-related areality without valid objections. (There existed, of course, invalid objections e.g., Ajtony and Gyula.) The position and number of early dioceses clearly show the early appearance of the view-points of areal organization adjusted to the areal segmentation of the Carpathian basin. Incorporation of earlier power structures, assertion of political, regal interests and the early organization of areal connectivity in the great basin are manifested simultaneously in the establishment of early dioceses.

c) Early Counties The establishment of the county system commenced together with societal transition processes leading to the emergence of regalian posts. This form of areal units did not emerge against regionality, but incorporated the operational elements of regionality into the legal system of the region as organizational elements. This is seen partly from the fact that core areas of the early counties were formed at the deterministic connection zones linked to already active and continuously activated flow lines:

- at external valley gates of forest rims,
- at road entrances of rims of external flooded areas,
- at crossing points of river areal sites,
- at junctions of flow valley lines of forest sites.

The areal appearance of the counties was in a close correlation with the settlement density of the population, with the extension of defendable and utilizable areas, with the order of mobility paths related to the river structure, and with the attainability of the center. The establishment of legally founded counties adjusted to intersections and junctions of main mobility lines (later areal paths) expands to all three functional areal sites. Internal structuralization of counties organized to valley and amid river mobility lines, thus the fixation and expansion of settlements in number and rate of areal utilization, was accelerated by the establishment of the large estate system and serfdom. The process was related to the establishment of the nobility and to the differentiation of the administrative and legal systems, promoting segmentation and the appearance of new counties.

13. THE REGIONALIZATION UNITS FORMING SIMULTANEOUSLY WITH THE PROCESSES OF REGIONALITY IN THE EARLY 14TH AND MID 16TH CENTURY

The sacral unity of the Carpathian basin, complex in geographical constitution and in societal area utilization, was represented by denominated areas under the crown and their representative royal office system. The uniform operation of the region was established by the most important and long-lasting areal unit, the royal and later the nobiliary county system, regulating all inhabited sites of the larger area. Legally defined areal units were organized mainly to the junctions and forks of the main movement lines (subsequent areal paths), and affected all three functional areal sites. Their unifying role was promoted by regions of different functions among them: the Mid Danube-Tisza region, the Mid Tisza-Körös region ("gyepű" spots, the subsequent Jazygian and Cumanian areas), the Slavonian Southland (counties have formed here only by the 12th-13th century), Transylvania (royal estates, Székely (Szekler) centers).

The formation of the early nobiliary counties took place in parallel with the social transforms leading to the establishment of royal offices. The areal appearance of the counties was in close correlation with the settlement density of the population, with the size of protectable and utilizable areas, with the location of the routes related to the river network, with the reachability of the center. The internal "filling-up" of the counties organized to paths in valleys and between rivers i.e., the fixation of the settlements, their growth in number, the expansion of their area utilization, was accelerated by the establishment of the large estate system and the emergence of land-owning serfs. This process advanced in connection with the organization of the nobility and with the differentiation of the legal and public administration systems, promoting splits of existing counties and the appearance of new ones. The nobiliary counties reaching to form an interrelated system by the 14th century (with the exception of the areas of Jazygian, Cumanian, Transylvanian Saxon and Székely (Szekler) centers playing different roles) were subject only to minor development during later periods until the end of this era. Nobiliary counties of Hungary in the 14th-16th century are classified into characteristic groups on the basis of regionalism components and relations with the regions

38 counties of the first four types represent the determining centers and center regions of the country (with the area of the Southland excluded). Forks and junctions of the areal paths are found in these counties, and the constituent and flow structures, characteristic to the organization of the region, as county organizing factors, appear in their full extent.

The directed organization settlement areal site is segmented in a mosaic-like pattern by river and forest areal sites of non coherent arrangement. The flow structure of these sites is directed basically towards the Southland.

The constituent and flow structure uniformity of the majority of the counties and of the regions indicates that the regionalization areal unit is based on the areal operation of regionality, and that it manifests regionality in a smaller areal extent, depending on organizational features and objectives. The fact that region and county boundaries coincide is also explained by this phenomenon.

The dukedom function related to the early provinces survived with their remanence, yet with an already consolidated aristocracy in the background. This is the period that brought along the first chance, after the 11th century, for the areal parting of the

country. Provinces have been formed on the “peripheries”, their number could range to about 11. Their majority had been of autonomic administration even under the former, dynastic power, for example in the form of early dukedoms. Yet they already showed close overlapping with the areal connectivity regions being formed, as the formation of undivided large estates, in parallel with the intensification of the economic areal processes and the expansion of the power range of the centers, became an important factor.

Under the Anjous province principal areas, outside the range of earlier provinces (Transylvania, Temes, Slavonia), could solidarize only for shorter periods. Under Zsigmond, however, the power of provinces, linked to posts, gained a more intense role, yet the estate structure and size, and its areal distribution were determinant. According to the political goals of Mátyás, the form of provinces remained in existence only in the two initial areas: in Transylvania Voivodedom and in the Croatian-Slavonian Banovina. Of these two, Transylvania was more significant, so it is not a coincidence that a Transylvanian voivode ship, János Szapolyai could come to the throne in 1526.

14. REGIONAL INTERRELATIONS IN SEGMENTATION IN THE 16TH-17TH CENTURY

This is the period when, after nearly 600 years, areal processes of external power centers appear in the Carpathian basin, i.e., from the Western and Southern directions that used to be deterministic at preceding times as well. These effects were manifested both in direct (a section of the country becoming a part of the Othman Empire) and indirect (incorporation in the Habsburg Empire) forms. Nonetheless, processes in the larger area remained to operate on the basis of the major regional factors and force lines, but causing significant shifts in focal points by suppressing certain forces and amplifying others. Thus, the period determining the medieval areal conditions of the Hungarian Kingdom came to a conclusion by the end of the 16th century. Although the areal expansion of the Othman Empire into the Carpathian basin took place fundamentally as determined by the military and political balance, special features of the regional segmentation in the Carpathian basin also participated in the split of the country into three parts. Areal occupation of the Othman power could become permanent in the middle zone of the country, which was less affected formerly by demographic flows and did not have real centers. At the same time, significant consequences of the fixation of the Othman areal structure in the operativity of the large basin areal structure are seen in the 16th-17th century:

- Transition of intra- and interregional operational border-lines:
 - Disengagement of a significant part of the southland from the former areal structure
 - A more intense detachment of the Western and Southern Transdanubian regions
 - Disengagement of the Békés and in part the Bihar river areal sites from the further developing areas.
- Partium (and the 7th county) indicate the regions on the Eastern Inner Tisza area in a regionalizational (legal) form as well

- Demography flow paths in the Northern Transylvania, the Trans-Tisza and the Eastern Inner Tisza regions become even more interrelated, and variable, yet only political borders among them are being formed by the fight between the Transylvanian sovereigns and Habsburg kings.
- The energy and market lines undergo some changes: the Temes and Southern Transdanubian segment fall out, yet the Gyulafehérvár, Torda, Kolozsvár, Dés, Nagybánya line engages itself with these lines. The partially separating Nógrád, Esztergom zone is supplemented by shifting to the north, which in turn affects the intensification of the lines along the rivers Hernád, Garam and Vág.
- The areas of the captain-general districts formed on regal territories were fundamentally adjusted to the remaining regional effect fields: the Croatian captain-general district was organized to the remaining territory of Croatia, the Wendic captain-general district to the Slavonian Southland, the Mid-Balaton-Dráva and the Mid-Danube-Balaton captain-general district to the Western Transdanubian region, the Miner Town captain-general district to the Inner Danube region, and the Upper Hungary captain-general district to the two Inner Tisza regions.

15. THE EFFECT OF CHANGES IN THE AREAL STRUCTURE ON REGIONAL PROCESSES IN THE 17TH CENTURY

The flexibility of the Hungarian basin structure is seen in the complementary establishment of the variegated and differently developed functional fields (centrum, collision and decay zones).

The most intense changes take place in the acquiescence areas. A modification compared to the earlier structure is seen in the appraisal of the passive, mid-Danube-Tisza region, the reformation of its economic structure, the re-development and intensification of its market-town structure, as the beginning of the modern large areal role of the Hungarian Great Plain:

- The formation of decay zones
- Intense transition of the settlement network
 - „Plainification” – abandonment of villages of small and medium population density, decrease in the number of settlements, thinning of the settlement network.
 - Economic activation of the passive, intermediate plain (lowland) region starts with the commencement of the „lowland” path of market-town development. The formation of the large area required for this process is Hungarian and Othman interest in parallel, thus, the process plays a more significant role in the thinning of the settlement structure that military activities do.
- Amplification and significant modification of demographic flow processes
 - Military movement lines of major wars, military campaigns
 - Directions of military marauding and retreat zones
 - Herd paths for cattle export
 - Directions of Othman levy lines adjusted to administration centers
 - Directions of seigneur and county power lines
 - Directions of cultural, religious (churches of the reformation) linkages and propagation

- Directions of the appearance and settlement of various ethnic groups from the Balkan
- As a special feature of the thus formed structure, centers of true cohesion zones and definite structural lines are not formed in the acquiescence areas

16. CHANGES IN THE REGIONAL ROLE OF THE TRANS TISZA REGION BY THE 17TH CENTURY

The regionalizational role of the Transtisza region within the larger area was determined by the median location and complex composition of the inner regions, rich in areal organizational elements. Societal processes, expanding after the 13th century, also modified the areal appearance of the population. Changes in military organization, the establishment of castle/fortress lines, the expansion of castle estates attracted the population, previously of military livestock-breeding and resource-providing function, from river areal sites to directed, active areal sites. The expansion in the function of the centers of the region resulted in the increase in their areal effects. The importance of the region was manifested also in the 14th-15th century provincial organization, and it became several times the domain of major landlords.

After the 14th century, areal energies - generated as a result of population growth at the contacts between settlement and castle sites, and of the reorganization and concentration of estates – could prevail only at a slow pace at mountain regions, and therefore, settlement areal site sides towards waterside sites were gradually revaluated in a positive sense. This process was accompanied by the change in the activity of the Jazygian and Cumanian population settled at both sides of the Tisza, between the two areal paths. Economic and political consequences of this change affected the areal processes of the Heves, Bihar and Csongrád regions, and strengthened the connections, trade directions and estate acquisition activities of a new, rapidly emerging center, Debrecen.

The effect of the Eastern areal path become even more powerful during the 15th century, because changes in the Balkan, in connection to the Othman expansion, strongly took effect through influences from the Southlands. The revaluation of the political role of the Southlands was manifested not only in ethnic migrations and reorganization processes, but also in the activation of trade, and in reorganization of large estates. This has significantly modified the directions of areal activity as well. Its areal organizational role was further broadened by Partium, the political areal unit formed as a result of the previous changes, and where significant directions of the political, military, cultural and religious areal organization processes (Eastern Inner Tisza region, Transylvania, Southland) summed up in their effects. Partium remained a permanently determining region of Hungarian history (particularly during the existence of the Transylvanian Principality) for nearly two centuries. In parallel, the Othman power emerged as direct dominion from the direction of the Southlands, creating an activated region on the Mid Danube-Tisza areas being organized from the direction of Bácska (of Southland location).

By the turn of the 16th-17th century the medieval Transtisza region is segmented politically into three parts as a result of the regionalization intention of the three ruling powers. The areal status among the Hungarian Kingdom, the Transylvanian Principality and the Othman Empire reformatted the flow directions of the region.

Although its fundamental areal processes continue to be interwoven into a uniform structure (as seen in the example of the land utilization of Debrecen), the development of the northern and southern regions will differ from each other. The Northern part of the TransTisza region becomes one of the most important zones of the country. Efforts of Bocskai, Bethlen, and later Thököly created one of the determinant large areal centers in the Upper Tisza region. The highland-rim energy line, gaining again an animated role in Partium, was close linked to the Transylvania region. A secondary, direct demography flow line was formed between the Transylvanian and that of the Highland (Borsod-Heves) anterior zones. In parallel, the dynamic reform of the Great Hungarian Plain region is commenced with settlements of the Heyducks as a new population, with Debrecen in its focus, situated amongst the three ruling powers, The massive estate bodies of this new, growing center, reaching towards the river Tisza, intensively activate the formerly passive areal site. Its economy, the directions of its trade connections, its intensive political and cultural self-assertion created a new regional role of the Transtisza region. In this role market-town agricultural economy and trade, adjusted to environmental changes and drastic transitions in the estate structure, became of highest prominence. This was also supplemented with the activity of the areal organization of the Cumanian population, different

from its previous form, that in turn, gained high importance within the areal processes in the region through its economic and political consequences. In contrast, the southern and southern-eastern parts of the Transtisza region, as a losing party, fell into a permanently peripheral position with significant depopulated and decay zones. This status later, during the hostile wartime period of the expulsion of the Othman and later combats, became characteristic to nearly the entire region.

17. CONCLUSION

By social geographical analysis of the areal organization of the early Hungarian statehood regional components and processes of the large area are identifiable. In the light of these components the Hungarian state does not appear as a loose conglomerate of provinces or as a simple structure organized rigidly around a central region. It appears much more as an interwoven system of areal units of various levels and functions, organized onto the areal organization lines by similar processes, yet in different ways according to various features. The process of regionalization, determinant in the construction of the country structure, was built on this regional operativity, with close interactions between theses two elements of regionalism. Provinces representing larger areal connectivity units and smaller areal units connected to differentiated areal utilization and areal concentration were simultaneously present in the areal forms of administrative authority with various functions. These latter, small areal units, the counties were also built, in their fundamental characteristics, on regional processes determinant to the Carpathian basin. It is apparent that the larger regional units and the administratively defined counties are not substitutive or fungible areal forms, but complementing structural units interweaving and cohering larger areas (with the exception of intentions during certain political periods). Thus, they represent non-evadable categories in a historical context. Neither can be evaluated at proper profoundness without the other considered, and the complex system of the areal structure cannot be unrevealed without the interpretation of the mutual interrelation of these two categories, either.

On the basis of the above, it can be stated that the determinant presence and function of the region, the areal unit defining of regional operativity have to be searched not at the level of regionalization, but rather at the level of regionality/regionalism.

AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉBEN KÉSZÍTETT PUBLIKÁCIÓK

Idegen nyelven megjelent publikációk

1. Csüllög Gábor (1997)

Contributions to historical-geographical investigations of the regional pattern of the Carpathian Basin x Abstract of the papers presented at the conference Geography: Tradition & Future Budapest, 1997, május 20-23. pp. 9.

2. Csüllög Gábor (2002)

The Revaluation of Border regions in the Changing Spatial Structure In István Süli-Zakar (ed.) Borders and Cross-border Co-operatons in the Central European Transformation Countries Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója Debrecen, 2002. pp. 69-79.

3. Csüllög Gábor (2003)

The Changes of the Spatial Structure in the Carpathian Basin
In Vaishar, A. – Zapletalova, J. – Munzar, J. (Eds.) Regional Geography and its Applications Institute of Geonics, Academy of Sciences of the Czech Republic Regiograph, Brno 2003, pp.20-25.

Tanulmányok

4. Csüllög Gábor (1997)

Szemponatok és módszerek történeti tájak és régiók kárpát-medencei szerveződésének történeti földrajzi vizsgálatához
In Fülek Gy. (szerk.): A táj változásai a honfoglalás óta a Kárpát-medencében Gödöllői Agrártudományi Egyetem MSZKI, Gödöllő, 1997 pp. 291-296.

5. Csüllög Gábor (1998)

Térszervezési irányok a Felvidék regionális tagozódásában
In Frisnyák S. (szerk.) A felvidék történeti földrajza Nyíregyháza, 1998 pp. 243-253.

6. Csüllög Gábor (1998.)

Debrecen térségének felértékelődése a Tiszántúl regionális szerveződésében (14 – 17. század) In Süli-Zakar I. (szerk.) Tanulmányok Debrecen városföldrajzából III. KLTE Debrecen, 1998 pp. 29-50.

7. Csüllög Gábor (1999)

Tájjellemzők a bihari térség középkori településtörténetének kialakulásában
In Fülek Gy. (szerk.): A táj változásai a Kárpát-medencében, Gödöllő, 1999 pp. 127-132.

8. Csüllög Gábor (2000)

11-14. századi monostorhelyek a Körös-Maros vidéken és a Közép-Tisza mentén
In Frisnyák S. (szerk.) Az Alföld történeti földrajza Nyíregyháza, 2000. pp. 397-406.

9. Csüllög Gábor (2000)

Dunaújváros környezetének természetföldrajzi áttekintése és történeti földrajzi értékelése In Erdős F. - Pongrácz Zs. (szerk.) Dunaújváros története

Dunaújváros, 2000. pp. 8 – 16.

10. Csüllög Gábor (2000)

A Tisza menti tájak térszerkezeti szerepkörének változása a honfoglalástól a 19. század végéig In Fülek Gy. (szerk.) *A táj változásai a Kárpát-medencében a történelmi események hatására* Kulturális Örökség Igazgatósága, Budapest, Szent István Egyetem Gödöllő, Budapest–Gödöllő 2000 pp. 108-112.

11. Csüllög Gábor (2000)

Hegyek, vizek ölelésében In Napút II. évfolyam 8. szám 2000 október pp. 14-21.

12. Csüllög Gábor (2000)

A középkori Magyarország térszerkezete
In Földrajzi Közlemények 2000. 1-4. Szám pp. 109-130.

13. Csüllög Gábor (2000)

Centrumtérségek a X-XVIII. századok közötti Magyarországon In Ekéné Zamárdi Ilona (szerk.) *Társadalomföldrajz és területfejlesztés az ezredfordulón* Debreceni Egyetem TTK Társadalomföldrajzi és területfejlesztési Tanszék 2001. pp. 121 – 133.

14. Csüllög Gábor (2002)

Táji érintkezések szerepe a történelmi Magyarország nagymedencei térszerkezetének kialakításában In Fülek Gy. (szerk.) *A táj változásai a Kárpát-medencében – az épített környezet változásai* Szent István Egyetem, Budapest-Gödöllő, 2002. pp. 185-188.

15. Csüllög Gábor (2003)

Megjegyzések a régiók kialakításhoz Magyarországon: történelmi előzmények, következmények, lehetőségek In Süli-Zakar I. (szerk.)
Társadalomföldrajz – Területfejlesztés I-II. Debreceni Egyetem
Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék Debrecen, 2003. pp. 461-478.

16. Csüllög Gábor (2004)

A Kárpát-medence vízrajzának szerepe Magyarország középkori településhálózatának kialakulásában In Fülek Gy. (szerk.) *A táj változásai a Kárpát-medencében – A víz a tájban* Szent István Egyetem Gödöllő 2004 pp. 56-58.

17. Csüllög Gábor (2004)

A várak földrajzi elhelyezkedésének sajátosságai Magyarország középkori településhálózatában In Frisnyák Sándor – Csihák György (szerk.) *Gyepük, várak erődítmények, és egyéb honvédelmi létesítmények a Kárpát-medencében (895-1920)* Nyíregyháza- Zürich, 2004 pp. 47-54

18. Csüllög Gábor (2006)

Történelmi térfolyamatok és regionális terek kihatása a mai régiók kialakítására In Németh Júlia (szerk.) *A mi geográfiánk Pécs 2005* (megjelenés alatt)

19. Csüllög Gábor (2006)

Térszerkezeti helyzetek és különbségek szerepe a határokon átnyúló kapcsolatok fejlesztésében In Szónoky – Ancsin Gabriella (szerk.) *Határok és eurórégiók* Szeged, 2005 (megjelenés alatt)

20. Süli-Zakar István – Csüllög Gábor (2000)

Az alföldi regionalizmus történelmi előzményei In Frisnyák S. (szerk.) Az Alföld történeti földrajza Nyíregyháza, 2000. pp. 199 – 220.

21. Süli-Zakar István – Csüllög Gábor (2003)

A dunántúli regionalizmus történeti előzményei

In Frisnyák S - Tóth J.(szerk.) A dunántúl és a Kisalföld történeti földrajza Nyíregyháza – Pécs, 2003. pp.29-42.

22 Süli-Zakar István – Csüllög Gábor (2003)

A regionalizmus történeti előzményei Magyarországon

In Süli-Zakar I. (szerk.) A terület és településfejlesztés alapjai egyetemi tankönyv Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs 2003, pp. 15-44.

Abstarctok

23. Csüllög Gábor 1996

Szemponatok és módszerek történeti tájak és régiók kárpát-medencei szerveződésének történeti földrajzi vizsgálatához „A táj változásai a honfoglalás óta a Kárpát-medencében” Tudományos Konferencia Gödöllő GATE 1996. június 24-26 pp.28.

24. Csüllög Gábor 1997

Szemponatok a Kárpát-medence regionális tagolódásának történeti földrajzi vizsgálatához „Földrajz – hagyomány és jövő” Nemzetközi Konferencia Budapest, 1997. május 20-23. pp. 8.

25. Csüllög Gábor 2001

Magyarország történeti térszerkezetének hatása a mai téralakításra

„Magyar Földrajzi Konferencia” Szeged, 2001. október 25-27. pp.28.

26. Csüllög Gábor 2004

Térszerkezeti különbségek szerepe a határokon átnyúló kapcsolatokfejlesztésében „Határok és eurorégiók” Nemzetköz Konferencia Szeged, 2005. november 17-18. pp. 72.

Az értekezés témakörében tartott nemzetközi tudományos konferencia előadások

27. Csüllög Gábor 2003

Térszerkezeti jellemzők szerepe a határmenti kapcsolatok

alakításában „Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások” Nemzetközi Tudományos Konferencia MTA DAB Településtudományi és Területfejlesztési Munkabizottság, Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék Debrecen, 2003. november 10-11.

28. Csüllög Gábor 2004

A várak földrajzi elhelyezkedésének sajátosságai a 10-15. századok közötti

Magyarországon „Gyepük, várak erődítmények, és egyéb honvédelmi létesítmének A Kárpát-medencében (895-1920)” Zürichi Magyar Történelmi Egyeület és a Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke által rendezett nemzetközi tudományos konferencia Nyíregyháza 2004 november 26-27.

29. Csüllög Gábor 2005

Történeti térfolyamatok és regionális terek kihatása a mai régiók kialakítására „A mi geográfiánk” Nemzetközi konferencia Ócsény és Pécs 2005 március 17-18.

30. Csüllög Gábor 2005

Térszerkezeti különbségek szerepe a határon átnyúló kapcsolatok fejlesztésében „Határok és eurorégiók” Nemzetközi Tudományos Konferencia Szeged 2005 november 17- 18.

Az értekezés témakörében tartott tudományos konferencia előadások

31. Csüllög Gábor 1996

Szemponatok és módszerek történeti tájak és régiók kárpát–medencei szerveződésének történeti földrajzi vizsgálatához „A táj változásai a honfoglalás óta a Kárpát–medencében” Tudományos Konferencia Gödöllő GATE 1996. június 24-26.

32. Csüllög Gábor 1997

Szemponatok a Kárpát-medence regionális tagozódásának történeti földrajzi vizsgálatához „Földrajz – hagyomány és jövő” A Magyar Földrajzi Társaság Jubileumi Konferenciája Budapest, 1997. május 20-23.

33. Csüllög Gábor 1998

Térszerveződési irányok a Felvidék regionális tagozódásában (10 - 14. század) „A Felvidék Történeti Földrajza” Tudományos Konferencia Nyíregyháza 1998. április 1-3.

34. Csüllög Gábor 1998

A Kárpát–medence 10-16. századok közötti regionális tagozódásának történeti földrajza „A geográfus doktoranduszok III. országos konferenciája” KLTE Debrecen, 1998. szeptember 3-4.

35. Csüllög Gábor 1998

Tájjellemzők és területi tagozódás a bihari térség középkori szerveződésében „A táj változásai a Kárpát–medencében” II. Tudományos Tájéttörténeti Konferencia Nyíregyháza, 1998. november 4-6.

36. Csüllög Gábor 2000

11-14. századi monostorhelyek a Körös-Maros vidéken és a Közép-Tisza mentén „Az Alföld történeti földrajza” című tudományos konferencia Nyíregyháza, 2000. április 18-19.

37. Süli-Zakar István – Csüllög Gábor 2000

Az alföldi regionalizmus történelmi előzményei „Az Alföld történeti földrajza” című tudományos konferencia Nyíregyháza, 2000. április 18-19.

38. Csüllög Gábor 2000

A Tisza menti tájak térszerkezeti szerepkörének változása a honfoglalástól a 19. század végéig „A táj változásai a Kárpát–medencében a történelmi események

hatására” III. Tudományos Tájéztető Konferencia Szent István Egyetem Gödöllő 2000. június 28-29.

39. Csüllög Gábor 2000

Centrumtérsegek a X-XVIII. század közötti Magyarországon

„Társadalomföldrajz és területfejlesztés az ezredfordulón” Tudományos konferencia Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék Debrecen, 2000. október 24-25.

40. Csüllög Gábor 2000

Földrajzi régiók a középkori Magyarországon „Balázs Dénes tudományos előadóülés” Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanárképző Főiskolai Kara Budapest, 2000. november 17.

41. Csüllög Gábor 2001

Magyarország történeti térszerkezetének hatása a mai téralakításra „Magyar Földrajzi Konferencia” Szeged, 2001. október 25-27.

42. Csüllög Gábor 2002

Táji érintkezések szerepe a történeti Magyarország nagymedencei térszerkezetének kialakításában „A táj változásai a Kárpát-medencében – az épített környezet változása” IV. Tudományos Tájéztető Konferencia Szent István Egyetem Gödöllő 2002. július 2-4.

43. Süli-Zakar István – Csüllög Gábor 2002

A dunántúli regionalizmus történeti előzményei „A Dunántúl és a Kisalföld történeti földrajza” Tudományos konferencia Budapest és Pécs 2002. november 25-26.

44. Csüllög Gábor 2003

Földrajzi régiók Magyarországon: előzmények, lehetőségek, elvárások „2. Balázs Dénes tudományos előadóülés” Magyar Földrajzi Múzeum és Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanárképző Főiskolai Kara Érd , 2003. március 20.

45. Csüllög Gábor 2004

A Kárpát-medence vízrajzámnak szerepe Magyarország középkori településhálózatának kialakulásában „A táj változásai a Kárpát-medencében – A víz a tájban” V. tájtörténeti konferencia Szent István Egyetem Gödöllő - Szarvas 2004 július 1-3.

46. Csüllög Gábor 2005

Magyarország középkori településhálózatának sajátosságai „Kisközségtől az eurorégióig” Tudományos konferencia Prof. Dr. Süli-Zakar István 60. születésnapja tiszteletére Debrecen 2005. szeptember 23.